

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

**5141600-Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish
yo'nalishi 4-kurs 401-guruh bitiruvchisi**

G'AFUROVA MASHHURA PARDABOEVNANING
Bakalavr darajasini olish uchun yozgan

BITIRUV

MALAKAVIY ISHI

**MAVZU: BOSHLANG'ICH SINF O'QISH DARSLARIDA YAXSHI
O'QISH MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH USHLBLARI**

Ilmiy rahbar:

M.Rahimova

Namangan – 2014 yil

Mavzu: Boshlang'ich sinf o`qish darslarida yaxshi o`qish malakalarini shakllantirish uslublari

REJA

KIRISH

I bob Boshlang'ich sinf o`qish darslarida yaxshi o`qish malakalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari

- 1.1. O`qish darslarida qo`llaniladigan metod va usullar
- 1.2. O`qish malakalarining sifatleri va ularni takomillashtirish yo`llari
- 1.3. O`qish darslarida yaxshi o`qish malakalarini shakllantirishga oid ishlar taxlili

II bob. Boshlang'ich sinf o`qish darslarida yaxshi o`qish malakalarini shakllantirish uslublari

- 2.1. O`quvchilarni ongli o`qishga o`rgatish usullari
- 2.2. O`qish darslarida to`g`ri o`qishga o`rgatish yo`llari
- 2.3. Ifodali o`qishga o`rgatishda badiiy asarlarning o`rni

Tajriba-sinov ishi

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

KIRISH

O'zbekistonning mustaqillikka erishganligi va hozirgi kunda Respublikamizda amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy o'zgarishlar jamiyatimiz ijtimioy hayotida tub burilish boshlab berdi va ular o'zbek xalqining bundan keyingi taqdirini belgilab berishda muhim rol o'ynaydi.

Endilikda barcha soxani mamlakatimizning milliy extiyoj va manfaatlaridan kelib chiqib, avlod -ajdodlarimizning azaliy turmush tarzi, an'analari, urf-odatleri hamda tarixiy tajribalarini hisobga olgan holda rivojlantirish muhim dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu esa milliy davlat sifatida ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-madaniy normal topshiruvchi o'z taraqqiyot yo'lini rivojlantirish milliy istiqlol mafkurasini qaror toptirish va uni barcha xalq ommasi onggiga singdirish zaruriyatini taqazo etadi. Bu bilan nafaqat hozirgi avlod taqdiri balki, kelajak avlodning ham shunga bog'liq ekanligini anglatadi.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning kelajagi yosh avlodning qanday ta'lim olishiga va qay tarzda tarbiyalanishiga bog'liq. Ana shunday avlodgina mamlakat oldida turgan umumdavlat amaliyotiga molik vazifalarni bajarishga qodir bo'lib, o'z xalqining tarixiy taqdirini belgilab bera oladi. Shunga ko'ra yosh avlodni ma'naviy - axloqiy barkamol inson qilib tarbiyalash davlatimiz oldidagi turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki, faqat ma'naviy barkamol,

erkin va ozod insongina kuchli bilim va tafakkur orqali har bir soxada to'la muvaffaqiyat qozona olishi mumkin.

Respublikamiz mustaqilligining dastlabki yillaridan boshlab insonning ma'naviy dunyosiga, uning har tomonlama yetuk bo'lishiga jamiyatning sog'lom turmush tarziga e'tibor har qachongidan kuchaytirildi. Ma'naviy axloqli va komil insonni tarbiyalab, voyaga yetkazish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Shaxs ma'naviyatini tarbiyalash va rivojlantirish oiladan boshlanadi va maktabda davom ettiriladi. Bolaning eng asosiy vaqti endi maktabda o'tadi. Shuning uchun maktab ta'limini va maktab darsliklarini mukammallashtirish bugungi kunimizning asosiy vazifalaridan biridir. «Ma'naviyat haqida har qancha da'vatlar, muhim nazariy fikrlar bildirilmasin, agar ularni jamiyat ongiga singdirish uchun doimiy ish olib bormasak, bu boradagi faoliyatimizni har tomonlama puxta o'ylangan tizimli ravishda tashkil etmasak, tabiiyki, biz ko'zlangan maqsadga erisholmaymiz, ya'ni inson qalbiga yo'l topolmaymiz»¹. Yurtboshimizning yuqorida bildirgan fikrlariga qo'shilgan holda bugungi kun boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z oldilariga yosh avlodni barkamol avlod vakili qilib tarbiyalashni bosh maqsad qilib qo'yganlar. Bu borada ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, yurtboshimiz tomonidan e'lon qilingan «Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori», «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q», «Milliy mafkura haqida», «Barkamol avlod orzusi (to'plam)», «Miliy istiqloq mafkurasini xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir», «Vatanimiz tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmaz irodasiga bog'liq», «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch», «Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari», «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir», «Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir»² kabi asarlari ham fikrimizning yorqin dalili bo'la oladi.

Masalan, Prezidentimiz I.A.Karimovning «Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch» asarini oladigan bo'lsak, asar yurtboshimizning «Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avvalambor farzandlarimizning unib-o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishiga bog'liqdir. Biz bunday o'tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak»³ degan gapi bilan boshlangan.

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.- B.129.

² Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.- Toshkent: Sharq, 1997.- 64 b.; Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. – Toshkent: Sharq, 1998. – 32 b.; Milliy mafkura haqida. – Toshkent: O'zbekiston, 2000. – 96 b.; Barkamol avlod orzusi (to'plam). – Toshkent, 2000.; Miliy istiqloq mafkurasini xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir.- Toshkent: O'zbekiston.- 2000.- 32 b.; Vatanimiz tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmaz irodasiga bog'liq. – Toshkent: O'zbekiston, 2004. - 32 b.; Yoshlarimiz xalqimizning shakli va tayanchi. – T.: Ma'naviyat, 2006.; Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.; Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari.- Toshkent: O'zbekiston, 2009.; Barkamol avlod orzusi (to'plam). – Toshkent, 2000.; Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.; Asosiy vazifamiz - Vatanimiz O'zbekiston, 2010.

³ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.- B. 1.

1-bobi «Ma`naviyat- insonning ulg`ayish va kuch-qudrat manbaidir», 2-bob «Mustaqillik – ma`naviy tiklanish va yuksalish», 3-bob «Ma`naviyatga tahdid – o`zligimiz va kelajagimizga tahdid», 4- bob «Vatanimiz taraqqiyotining mustahkam poydevori» deb nomlanib, unda ma`naviyatimizning o`tmishi va buguni ishonarli misollar asosida yoritilgan. Bu asardan biz o`zimiz bitiruv malakaviy ishi olib borayotgan tadqiqotimiz jarayonida ham keng foydalanish mumkin. Sababi, bu asar haqida tushuncha berish orqali o`quvchilarning og`zaki va yozma nutqini rivojlantirish, o`stirish bilan birga ularni yot oqimlarga ko`r-ko`rona adashib kirib qolishlarining oldi olinadi, o`z mustaqil fikriga ega bo`lishiga olib keladi.

Ta`lim mazmuni o`quv fani sifatida ona tili oldiga qo`yilgan vazifalarga qarab belgilanadi. Bu vazifalar ko`p qirrali bo`lib, o`quvchilarni aqliy va nutqiy rivojlanishga, ularning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirishga va axloqiy tarbiyalashga, oddiy lisoniy bilimlarini o`zlashtirishga, ongli o`qish va yozish malakalarini hamda darslik bilan ishlash ko`nikmasini shakllantirishga yo`naltiradi. Bu xususida Prezidentimiz I.A.Karimov ham «Har qanday millatning ravnaqi, umumbashariyat tarixida tutgan o`rni, mavqei va shuhrati bevosita o`z farzandlarining aqliy va jismoniy yetukligiga bog`liqdir»<sup>4</sup> [4.398-bet]degan fikrni bildirganlar o`z ma`ruzalaridan birida.

Bu vazifalarning barchasi o`zaro bog`liq holda amalga oshiriladi. Ularni foydali hal qilish zaruriy lisoniy ma`lumotlarni asosli tanlashga, darslikda berilgan o`quvchilar saviyasiga mos nazariy va amaliy matnlarni uyg`unlashtirish ustida ishlashga muvofiq uyushtirish, shuningdek, matnlar sifati, topshiriqlar xarakteri va o`quvchilarning aqliy faoliyatining xususiyatlarini belgilaydigan qator uslubiy sharoitlarga bog`liq.

Yoshlarning nutq madaniyatini shakllantirishda maktabning, xususan, o`qituvchilarning xizmati katta. O`qish darslarida o`qituvchilar o`quvchilarda ona tilining o`ziga xos tomonlariga nisbatan qiziqish uyg`otadilar, mulohazalarini yozishga o`rgatadilar. Chunki yozma va og`zaki nutq madaniyatini egallash ona tili va o`qish darslari orqali amalga oshadi.

«Xalqning madaniy qadriyatlari, ma`naviy merosi ming yillar mobaynida Sharq xalqlari uchun qudratli ma`naviyat manbai bo`lib xizmat qilgan. Uzoq davom etgan qattiq mafkuraviy tazyiqqa qaramay O`zbekiston xalqi avloddan-avlodga o`tib kelgan tarixiy va madaniy qadriyatlarni hamda o`ziga xos an`analarini saqlab qolishga muvaffaq bo`ldi».⁵ Yurtboshimizning ushbu fikrlariga qo`shilgan holda yosh avlodga O`qish darslari orqali yaxshi va ifodali o`qish malakalarini shakllantirishga e`tiborini qaratish lozim Bu o`z navbatida boshlang`ich sinf o`qish darslarida amalga oshiriladi.

Shuni e`tiborga olgan holda “Boshlang`ich sinf o`qish darslarida yaxshi o`qish malakalarini shakllantirish uslublari” mavzusini bitiruv malakaviy ishimizga asos qilib oldik. Mavzuni bugungi kun talablari asosida yoritish hozirgi kunimizning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

⁴Qurbonov Sh. va boshqalar. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent: Sharq, 1998. –B. 98.

⁵ Karimov I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`ida. – T., 1997. – B. 137.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari. Ushbu bitiruv malakaviy ishimizda Boshlang'ich sinf o'qish darslarida yaxshi o'qish malakalarini shakllantirish usullarini tahlil etishni asosiy maqsad qilib oldik. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirdik:

- yaxshi o'qishga o'rgatishning nazariy asoslari;
- o'quvchilarning yaxshi o'qish sifatlariga qo'yiladigan umumiy talablar;
- boshlang'ich sinf o'qish darsliklarining xususiyatlari va yaxshi va ifodali o'qishga o'rgatish metodlari;
- o'qish darslarida yaxshi o'qish malakalarini shakllantirishga oid ishlar tahlili;
- o'quvchilarni ongli o'qishga o'rgatish usullari;

Tanlangan ob'yektlar va tadqiqot usullari. Tanlangan obyektimiz Namangan shahar XTMMT va TE bo'limiga qarashli 27-umumta'lim maktabining 4-sinf o'quvchilari. Savol-javob, bahs munozara, anketa so'rovnomasi, interfaol metodlar.

Bitiruv malakaviy ishining amaliy ahamiyati Ushbu bitiruv malakaviy ishimizdan Namangan Davlat universiteti pedagogika fakulteti boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ishi yo'nalishi talabalari Shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi talabalari kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi yozishda foydalanishlari mumkin.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi. Ushbu bitiruv malakaviy ishi kirish, ikki asosiy bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I bob Boshlang'ich sinf o'qish darslarida yaxshi o'qish malakalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari

1.1. O'qish darslarida qo'llaniladigan metod va usullar

Boshlang'ich sinflarning o'qish darslari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki, uning zaminida savodxonlik va ahloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta'limini o'qish ta'limisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. o'quvchi matnni to'g'ri, tez, tushunib o'qish, mazmunini o'zlashtirish bilan ilk bor o'qish darslarida yuzlashadi.

O'qish darslari orqali o'quvchilarning Davlat ta'lim standartlari (DTS) talablari bo'yicha o'zlashtirishlari ko'zda tutilgan o'quv-biluv ko'nikma-malakalari hamda bilimlarni egallashlariga yo'l ochiladi. Aynan o'qish ta'limida insonning, avvalo, o'zligini, qolaversa olamni anglashga bo'lgan intilishlariga turtki beriladi.

Shu maqsadda «O'qish kitobi» darsliklariga ona tabiat, atrofimizni o'rab turgan olam, Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnatsevarlik, istiqlol va milliy-ma'naviy qadriyatlar, xalqlar do'stligi va tinchlik kabi turli mavzular bo'yicha atroflicha tushunchalar berishga mo'ljallangan badiiy, ahloqiy-ta'limiy, ilmiy-ommabop asarlar kiritiladi.

O'qish darslari savod o'rgatish davrida o'quvchilarni bo'g'in, so'z va gaplar bilan tanishtirish va ularni o'qish, rasmlar asosida hikoya qilish tarzida

uyushtirilsa, o`qish texnikasi egallangandan so`ng o`qish muayyan mavzular bo`yicha tanlangan badiiy, ilmiy-ommabop matnlar yuzasidan olib boriladi.

Boshlang`ich ta`lim bo`yicha DTS va «Ona tili» o`quv dasturida o`qish ta`limi oldiga qo`yilgan talablarni amalga oshirish sinfda o`qishni to`g`ri tashkil qilish, o`qitish bosqichlari, tamoyillari va metodlari, birinchi navbatda, ilg`or pedagogik texnologiyalardan o`rinli foydalanishga ko`p jihatdan bog`liqdir. Ma`lumki, sinfda o`qish asosida badiiy va ilmiy-ommabop matnlar turadi. O`quvchilarni matn bilan tanishtirish o`qishga tayyorgarlik bosqichidan boshlanadi.

Tayyorgarlik bosqichi yozuvchilar haqida ma`lumot berish, o`quvchilarni asarda tasvirlanadigan voqea-hodisalarni idrok qilish, asar pafosini his etish, notanish va ko`p ma`noli so`zlar, murakkabroq tarzdagi obrazli ifodalarni izohlash kabi masalalarni o`z ichiga oladi. Agar asar yil fasllari haqida bo`lsa, tabiat qo`yniga sayohat uyushtirish ham sinfda o`qish muvaffaqiyatini ta`minlashga xizmat qiladi.

Matn bilan dastlabki tanishuvdan so`ng quyidagicha savollar bilan murojaat qilish darsda o`quvchilarning faolligini oshiradi:

1. Hikoyadagi qaysi epizodni qiziqarli deb o`ylaysiz?
2. Hikoya qahramonlaridan qaysi birining xatti-harakatini ma`qullaysiz? Qaysi birining fe`l-atvori, o`zini tutishi sizga yoqmad?
3. Hayotda shunday kishilarni uchratganmisiz?

Sinfda o`qishning muvaffaqiyatini ta`minlaydigan omillardan yana biri *tanlab o`qishdir*. Masalan: 3-sinfda X. To`xtaboevning «Hassa» hikoyasi bilan tanishish jarayonida Qobil boboning savollariga Shavkatning javoblari yoki S. Anorboevning «Bahs» hikoyasidagi bolalarning bahslashishi epizodi yuzasidan o`qituvchi topshirig`iga ko`ra mazkur o`rinlarni tanlab qayta o`qilishi natijasida ushbu asarlarning badiiy estetik qimmatini chuqurroq o`zlashtirishga erishiladi.

«O`qish kitobi» darsliklaridan turli mavzudagi asarlar o`rin olgan. Vatanparvarlik, atrofimizdagi olam, mehnatsevarlik kabilar o`qish darsliklaridagi keng qamrovli mavzulardan bo`lib, 2-sinfda «*Ona yurtim-oltin beshigim*» bo`limiga kiritilgan «*O`zbekistonim*» (H. Imonberdiev), «*Istiqlol*» (J. Jabborov), «*O`lka*» (E. Vohidov), «*Yur tog`larga*» (U. Nosir), 3-sinfda «*Ona bitta, Vatan yagona*» bo`limidagi «*Vatanni suymak*» (A. Avloniy), «*Vatan mo`tabardir*» (X. Davron), «*Bilib qo`yki, seni Vatan kutadi*» (Tohir Malik), 4-sinfda «*O`zbekiston - Vatanim manim*» bo`limidagi «*Serquyosh o`lka*» (Z. Diyor), «*Iqboli buyuksan*» (A. Oripov), «*Toshkentnoma*» (M. Shayxzoda) kabi asarlar misolida atroflicha tahlilga tortiladi.

Boshlang`ich sinflarning o`qish darslarida o`rganiladigan asarlarning mavzu doirasi ancha keng bo`lib, ona tabiat, yil fasllari, xalq og`zaki ijodi, mehnatga muhabbat, asosiy bayram sanalari, milliy istiqlol va ma`naviyat kabi umumiy mavzular doirasida birlashtirilgan.

Uzluksiz ta`limning boshqa bosqichlaridan farqli o`laroq, boshlang`ich sinflarning o`qish darslarida o`quvchilarning o`qish malakalarini shakllantirish, asar matni ustida ishlash ta`limning didaktik maqsadi hisoblanadi. U turli

mavzudagi matnlar ustida ishlash orqali ma'naviy-ahloqiy, adabiy - estetik tarbiya bilan chambarchas bog'lab olib boriladi.

Shunga ko'ra o'qish darslarining yetakchi xususiyati o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash bilan birga badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish, milliy mafkura asosida yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratiladi.

O'qish ta'limi bo'yicha o'quvchilarni faqat matn bilan tanishtirish yordamida dastur talablariga javob berib bo'lmaydi. Negaki matn tag zaminidagi tarbiyaviy g'oya uni tushunish, idrok qilish natijasidagina ochiladi. Boshqacha aytganda, har qanday asardagi sehr-joziba matn zaminidagi yashirin mazmun-mohiyatni anglab etilganda o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etishi mumkin. Bunga adabiy-nazariy tushunchalarni o'zlashtirish, adabiy tahlil malakalarini shakllantirish orqali erishiladi.

Asar tahlili jarayonida o'qituvchi savollariga o'quvchilarning o'z so'zlari bilan javob berishi ham matnda tasvirlangan voqea-hodisalar yuzasidan mantiqiy fikrlashga, qahramonlarning xatti-harakatlarini to'g'ri baholashga yaqindan yordam beradi. Savollar uzuq-yuluq va mantiqsiz bo'lmasdan, qat'iy maqsad asosida izchil berilishi o'quvchilarning o'qilgan matn mohiyatini chuqur anglab etishlariga imkon yaratadi. Negaki har qanday javob mustaqillikni taqozo etadi.

Ta'kidlash joizki, o'quvchilarning o'zlarini ham savol tuzishga o'rgatish lozim. K. D. Ushinskiy qayd etganidek, to'g'ri qo'yilgan masalaning o'zi yarim javobdir. Matn yuzasidan savol tuzishda o'quvchining dars mavzusi bilan bog'liq jihatlariga e'tibor berishi asarda tasvirlangan voqea-hodisalar o'rtasidagi sababiy bog'lanishlarni bilib olishga, hayotiy xulosalar chiqarishga yo'l ochadi. Shuning uchun ham matn yuzasidan savol tuzish o'quvchini ongli va tushunib o'qishga yo'llaydi. Uning o'ziga xos xususiyatini o'quvchilarni badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish orqali dunyoqarashlarini milliy istiqlol mafkurasi asosida to'g'ri shakllantirishga qaratilishi bilan belgilanadi.

O'qish darslari uchun tanlangan mavzular o'quvchilarga kundalik hayot, mustaqillikni mustahkamlash va insoniy munosabatlar bo'yicha ham bilim va tarbiya berishni ko'zda tutadi. Bular ichida istiqlol, vatan, ma'naviyat va tabiat haqidagi mavzular alohida ajralib turadi. Ulardan ko'zlangan maqsad o'zlikni anglash, istiqlol, vatan va tabiat bilan bog'liq tuyg'ularini uyg'otishdir.

Tabiatga oid mavzular yordamida o'quvchilar tabiatdagi o'zgarishlar, yil fasllarining almashinuvi, hayvonot olamiga doir bilimlarni egallaydilar. Ular o'quvchilarni kuzatuvchanlikka, tabiatni sevishga, unga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatadi.

«O'qish kitobi» darsliklaridagi materiallar sinfdan- sinfga o'tgan sari mavzu jihatidan ham, mazmun jihatidan ham kengaya borishi hisobga olingan.

1-sinfda o'rgatiladigan «*Ajdodlarimiz-faxrimiz*», «*Ilm-aql chirog'i*», «*Zumrad bahor*», «*Kumush qish*» kabi mavzular 2-4 sinflarda ham davom ettiriladi. Natijada o'quvchilarning oldingi bilimlari to'ldiriladi va boyitiladi.

Darsliklardagi har bir mavzu uchun tanlangan matnlarning janriy rang-barangligiga, poetik mukammalligiga, o'quvchilarning bilim darajasi va yosh xususiyatlariga mos kelishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Ijtimoiy-tarixiy mazmundagi mavzular Vatanimiz o'tmishi, xalqimiz hayoti, mardonavor kurashi, ulug' siymolar tomonidan amalga oshirilgan ishlar, tarixiy sanalar to'g'risida muayyan tasavvur beradi. Beruniy, Amir Temur, Alisher Navoiy, Bobur va boshqa ajdodlarimiz haqidagi matnlar shular jumlasidandir. Bu xildagi asarlar o'quvchilarni faqat o'tmishimiz bilan tanishtirib qolmasdan, Vatan oldidagi farzandlik burchi va mas'uliyatini teran anglashga ham yordam beradi. Ularda Vatanga muhabbat tuyg'usi shu tariqa shakllanadi.

Vatanimiz o'tmishi haqida hikoya qilingan asarlar bilan tanishish va ularni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar o'tmish bilan bugungi kunni taqqoslash imkoniga ega bo'ladilar. Jamiyat taraqqiyoti xususida qisqacha bo'lsa-da, tushuncha hosil qiladilar. Bu borada ayniqsa milliy istiqloq bilan bog'liq *H. Imonberdievning «O'zbekistonim», J. Jabborovning «Istiqlol» (2-sinf), A. Rustamovning «Bayroq nima?», A. Obidjonning «O'ktam avlod» (3-sinf), S. Barnoevning «Mangulikka tatigulik kun», Ullibibining «E'zoz» (4-sinf)* mavzusidagi asarlari yaqindan yordam beradi.

Badiiy asarlar matni ustida ishlash jarayonida ularning janriy hususiyatlaridan tashqari, mavzusi ham nazarda tutiladi. Masalan, tabiat tasviriga oid matnlar ustida ishlashda tabiat bag'riga sayohat uyushtirilib, bolalar kuzatuvchanlikka o'rgatilsa, vatanparvarlikka oid asarlar tahlili vatanning dongdor kishilari bilan uchrashuvlar yoki mavzuga daxldor kinofil'mlar namoyishi vositasida amalga oshirilsa, dars samaradorligi yanada ortadi.

Umuman «O'qish kitobi» darsliklaridagi barcha mavzular o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga, ularning lug'atini boyitishga, og'zaki va yozma nutqini to'g'ri shakllantirish, nutq madaniyatini o'stirishga ham qaratiladi.

O'quvchilar darsliklar yordamida o'zlashtiriladigan bilim, ko'nikma va malakalarining kelajak hayotda zarur bo'lishini tushunib etishlariga erishish o'qituvchilar oldidagi muhim vazifalardandir.

O'qish darslari oldiga qo'yiladigan didaktik vazifalar quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilarda yaxshi o'qish sifatlari: to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish.

2. O'quvchilarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni olishga o'rgatish, kitobga muhabbat uyg'otish; ularni oddiy kitobxondan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish.

3. O'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish.

4. O'quvchilarni axloqiy, estetik jihatdan yetuk va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash.

5. O'quvchilarning bog'lanishli nutqini va adabiy estetik tafakkurini o'stirish.

6. O`quvchilarning xayolot olamini boyitish.

7. Adabiy tasavvur elementlarini shakllantirish.

Shuni unutmaslik kerakki, har bir ta`limiy vazifani bajarishning aniq va ilmiy metodik usullari mavjud bo`lib, ular zamonaviy o`qitish usullari bilan boyitib borilmoqda. Bu vazifalar boshqalari bilan o`zaro bog`liq holda va sinfdan tashqari o`qish mashg`ulotlari jarayonida hal qilinadi.

«Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi»da ta`lim berishning ilg`or pedagogik texnologiyalarini, zamonaviy o`quv-uslubiy majmualarini yaratish kabilar umumiy o`rta ta`limning asosiy vazifalaridan biri sifatida ta`kidlangan.

Ilg`or pedagogik texnologiya usullaridan foydalanish o`qituvchi va o`quvchi faoliyati doirasini aniq belgilab beradi.

Inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo`lgan o`qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o`qishga o`rgatish yo`l-yo`riqlarini o`qish metodikasi ishlab chiqadi. O`qish metodikasi kichik yoshdagi o`quvchilarning umumiy rivojlanishi, psixologiya, xususiyl metodika sohasidagi yutuqlar asosida takomillashtirilib boriladi.

O`qish darslarining samaradorligi ko`p jihatdan ta`lim metodlarining to`g`ri tanlanishiga bog`liq.

«Metod» atamasi yunon tilidan olingan bo`lib, muayyan maqsadga erishish, borliqni amaliy va nazariy o`zlashtirish usullari majmuidir. Binobarin, fanning o`zi kabi o`qitish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo`ladi. Masalan, eski maktablarda o`qish quruq yod olish metodi asosida o`rgatilgan bo`lsa, hozir izohli o`qish asosida olib boriladi. Yod olish metodida matndagi so`zlarga izoh berishga, ma`nosini tushuntirishga, o`qilganni qayta hikoyalashga umuman olganda, o`qishning ongli bo`lishiga mutlaqo e`tibor berilmagan. Ularda ko`proq to`g`ri talaffuz, qiroat bilan o`qish, ifodali o`qish nazarda tutilgan.

Hozir maktablarda o`qish izohli o`qish metodi asosida olib borilayotgan ekan, quyidagicha savol tug`iladi: *Izohli o`qish nima?*

Izohli o`qishga XX asrning 60-70-yillarida rus pedagogi K.D.Ushinskiy asos solgan, u o`qishda o`quvchilarni «ongli, tushunib, o`ylab o`qishga» o`rgatishni alohida ta`kidlaydi va uni «Izohli o`qish» deb nomlaydi.

Izohli o`qish metodiga K.D.Ushinskiy ishining davomchilari yangiliklar kiritdilar. Korf va Vaxterev izohli o`qish o`quvchilarga real bilim berish vositasi desa, Vodovozov va Bunakov o`quvchilarga o`qish jarayonida bilim badiiy asar tahlili va asarning tarbiyaviy xarakteri bilan bog`liq holda beriladi, degan fikrni ilgari suradilar.

Professor Asqar Zunnunov o`qitishning mazmuni va usullari haqida fikr yuritib, o`quvchilarning oldin bilimlarni o`zlashtirishiga, so`ng yod olishlariga e`tibor berilishi ta`lim jarayonida izohli o`qish deb nomlanganini ta`kidlaydi.

Demak, **izohli o`qish** deb o`ylashga, his qilishga, asarni to`liq idrok qilishga, o`qilganning mazmunini o`zlashtirishga olib keladigan o`qishga aytiladi. Izohli o`qish asar mazmunini tushunishni, asardagi muhim fikrni, yozuvchi ilgari surayotgan g`oyani anglashni ta`minlaydi.

Izohli o`qish qo`yidagi tamoyillarga to`liq amal qilingandagina muvaffaqiyatli bo`ladi.

1. O`qishni hayot bilan bog`liq holda tashkil etish.

2. O`qishning ongli va ta`sirchan bo`lishi uchun o`quvchilarning hayotiy tajribalariga, taassurotlariga asoslanish.

3. O`qishni ko`rgazmali tashkil qilish, tabiatga, tarixiy joylarga ekskursiyalar uyushtirish, hayvonot olami va o`simliklar dunyosini kuzatish, rasmlar, jadvallar, predmetlar bilan tanishtirish hamda matnni o`quvchining ifodali o`qishi tarzida olib borish.

Boshlang`ich sinf o`qish darslarida asosan she`rlar, masallar, ertaklar, hikoyalar, afsonalar, maqol va topishmoqlar, ilmiy-ommabop asarlar o`qib o`rganiladi. Tabiiyki, ularning har biri o`ziga xos shakl, uslub va mazmunda yaratiladi. SHuning uchun ham har bir janrga mansub asarlarni o`ziga xos usulda o`qib o`rganish taqozo qilinadi.

Badiiy asarni izohli o`qishga yaqin bo`lgan metodlardan biri **ijodiy o`qish**dir. Atoqli metodist olim N.I.Kudryashov ijodiy o`qish metodi tarkibiga quyidagi ish usullarini kiritadi:

a) o`qituvchilarning badiiy matnni sharhlab o`qishi hamda o`quvchilarning asarni to`g`ri va imkon qadar yanada chuqurroq, emosTional idrok etishlarini ta`minlash maqsadini ko`zda tutuvchi so`zi;

b) o`qilgan asardan o`quvchilarning bevosita olgan taassurotlarini chuqurlashtirish maqsadiga ega bo`lgan va ularning diqqatini matnning muhim g`oyaviy va badiiy hususiyatlari sari yo`naltiradigan suhbat uyushtirish yoki o`qilgan asardan kelib chiqadigan badiiy, axloqiy, ijtimoiy-siyosiy muammoning qo`yilishi;

v) o`qituvchining asar o`qilganidan keyin o`quvchilarning asarni tadqiq etish jarayonida to`yingan badiiy kechinmalarini faollashtirish maqsadini ko`zda tutuvchi so`zi⁶.

Ko`rinadiki, ijodiy o`qish izohli o`qishdan farqli o`laroq, to`g`ridan - to`g`ri matn mohiyatini ochishga ijodiy yondashishni taqozo etadi. Masalan 4-sinfda A. Oripovning «*Dehqonbobo va o`n uch bolakay qissasi*» asarini ijodiy o`qish metodi asosida o`rganish jarayonida matn mazmuni va shoir g`oyaviy niyatidan kelib chiqib Vatanimiz hududlaridagi aholining yashash tarzi bilan bog`liq milliy hususiyatlar haqida ham atroflicha tushuncha beriladi.

2-sinfda «*O`tinchi yigit*», 3-sinfda O`tkir Hoshimovning «*Xazonchinak*», 4-sinfda S.Anorboevning «*Qo`rqoq*» asarlarini ham ijodiy o`qish metodi asosida o`qitish ijobiy samaralar beradi.

**Ifodali o`qish.** Boshlang`ich ta`lim tizimida mantiqiy o`qish (matnni to`g`ri, tushunib, tez (me`yorida) o`qish) va adabiy o`qish mukammal o`zlashtirilganidan so`ng ifodali o`qishga o`tiladi. U yod olingan she`riy asarlarni ifodali o`qishni ham o`z ichiga oladi. Ifodali o`qishning muvaffaqiyati

⁶ Кудряшов Н.И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы. - Москва: Просвещение. . 1981.- 60-стр.

o`quvchilarning asar mazmuni, g`oyaviy-badiiy hususiyatlari haqida muayyan tushunchaga ega bo`lishi bilan bog`liq.

Ohang va intonatsiya she`riy asarlarni ifodali o`qishda qay darajada muhim bo`lsa, nasriy asarlarni o`qishda ham muhim talablardan biridir.

Nasriy asarlarni ifodali o`qishdan oldin unda qanday g`oya ilgari surilayotganini aniqlash zarur. Masalan, 4-sinfda X.To`xtaboevning «Xatosini tushungan bola» hikoyasini ifodali o`qishdan oldin o`quvchilarga xatosini tushungan bola kim ekanligi, uning xatosi nimalardan iborat bo`lganligi, maqtancholikning illat ekanligi to`g`risida tushuncha beriladi.

Ifodali o`qish oldiga qo`yilgan bu talab *M. Abdurashidxonovning «Har kim ekanin o`rar»*, *SH. Sa`dullaning «Laqma it»*, *A. Oripovning «Dehqonbobo va o`n uch bolakay qissasi»* kabi she`riy hikoyalarni o`qishga ham xosdir.

**Badiiy o`qish.** Badiiy o`qish ifodali o`qishning yuksak bosqichi hisoblanadi. Unda so`z san`atining barcha komponentlari ishtirok etadi. U o`quvchidan asar ruhiga batamom kirishni, san`atkorona o`qishni talab etadi. Badiiy o`qishda asar qahramonlarining ruhiy holati, kechinmalari to`la anglab etilgandagina ta`sirchanlikka erishish mumkin. Badiiy o`qishga tayyorgarlik ko`rishda aktyorlarning audio-video tasmlarga yozilgan ijrolaridan foydalanish yaxshi samara beradi.

Izlanish metodi. Bu metod asardagi voqea va tafsilotlar asosida o`quvchilarga savol-topshiriqlar tuzishda, qahramonlarga baho berishda keng qo`llaniladigan usuldir.

O`qish darslarida **reproduktiv metod**dan ham foydalaniladi. Masalan, o`qituvchi dastlabki darslarda o`zi asar matnini qismlarga bo`ladi, yozuvchi yoki shoirning aytmoqchi bo`lgan muhim fikriga o`quvchilar diqqatini jalb qiladi, uni aniqlab ko`rsatadi, o`quvchilar bilan birga tasvir vositalariga yuklatilgan ma`noni ochib, o`quvchilarga ko`maklashadi. Bularning bari o`quvchilar uchun bir ko`rsatma vazifasini o`taydi. SHundan so`ng o`quvchilar o`qituvchining ko`rsatmalari yordamida yuqorida ko`rsatib o`tilgan vazifalarni o`zlari mustaqil ravishda bajaradilar.

Yuqorida ta`kidlangan metodlardan tashqari, boshlang`ich sinf o`qish darslarida ilg`or pedagogik texnologiya usullaridan «*Aqliy hujum*», «*Tarmoqlar*», «*Guruhlar bilan ishlash*» kabilardan ham foydalanish yaxshi samara beradi.

Shuni ta`kidlab o`tish kerakki, har bir darsda qanday metoddan foydalanish, darsda qanday usullarni qo`llash o`qituvchi tomonidan oldindan belgilab olinishi va puxta ishlab chiqilishi kerak.

1.2. O`qish malakalarining sifatlari va ularni takomillashtirish yo`llari

Dastur talablarini to`liq bajarish va amalga oshirish uchun, birinchi navbatda o`qish ko`nikmalarini to`g`ri va puxta egallash va takomillashtirib borish zarur.

O`qish ko`nikmalari savod o`rgatish jarayonida shakllanadi, o`qitishning keyingi bosqichlarida takomillashadi.

O`qish malakalarining sifatlariga badiiy asar matnini to`g`ri, tez, ongli va ifodali o`qish kiradi. O`qish darslarida o`quvchilarning o`qish malakalari shakllantiriladi va takomillashtiriladi. O`qish malakasining sifatleri o`zaro bog`liq bo`lib, ularning asosiysi ongli o`qish hisoblanadi: o`quvchi matnni tez va to`g`ri o`qisa-yu, anglab o`kimasa yoki uning tez o`qishi natijasida boshqalar matn mazmunini tushunmasa, to`g`ri o`qisa-yu, o`ta sekin o`qisa, nutq birliklari orasida pauzalarga e`tibor bermasa, matnda ifoda etilayotgan fikr tushunilmaydi. Muayyan tezlikda va to`g`ri o`qish ongli o`qishga xizmat qiladi; to`g`ri, tez va ongli o`qish esa ifodali o`qishning asosi hisoblanadi.

O`qish malakalarini egallash maktabda o`qitiladigan barcha predmetlarni muvaffaqiyatli o`zlashtirishning muhim sharti hisoblanadi. O`qish faoliyatning asosiy turi bo`lib, o`quvchilarni g`oyaviy-siyosiy, aqliy, estetik va nutqiy tomondan rivojlantirish uchun juda katta imkoniyat yaratadi. Bu jarayon esa o`qish malakalarini o`stirish va takomillashtirish ustida sistematik va maqsadga muvofiq ishlashni talab qiladi.

O`qish malakasini egallash ancha murakkab bo`lib, uni shakllantirish uzoq vaqtni talab etadi. Psixolog T. G. Egorov o`zining «Ocherki psixologii obucheniya detey chteniyu» nomli asarida o`qish malakalarini shakllantirish jarayonini uch bosqichga ajratadi: *analitik bosqich, sintetik bosqich va avtomatlashgan bosqich*. Analitik bosqich savod o`rgatish davriga to`g`ri keladi, bunda so`zni bo`g`in-harf tomonidan tahlil qilish va bo`g`inlab o`qish malakasi shakllantiriladi. Sintetik bosqich uchun so`zni sidirg`a o`qish xarakterlidir; bunda so`zni ko`rish orqali idrok qilish va uning talaffuzi so`z ma`nosini anglash bilan asosan mos keladi. O`qish so`z ma`nosini idrok qilish bilan amalga oshadi. O`quvchilar sintetik bosqichga 3-sinfda o`tadilar. Bundan keyingi yillarda o`qish avtomatlasha boradi.

O`qish darslarida asar ustida ishlashni shunday tashkil etish kerakki, asar mazmunini tahlil qilish o`qish malakalarini takomillashtirishga yo`naltirilgan bo`lsin.

**To`g`ri o`qish** deganda xato qilmasdan, yanglishmasdan o`qish tushuniladi, ya`ni to`g`ri o`qish so`zning tovush-harf tarkibini, grammatik formalarni buzmasdan, so`zdagi tovush yoki bo`g`inni tushirib qoldirmay, oshiqchasini qo`shmay, harflar o`rnini almashtirmay, aniq talaffuz qilib, so`zga urg`uni to`g`ri qo`yib o`qish hisoblanadi. M. Odilova va T. Ashrapovalar «*Adabiy talaffuz normalariga qo`yilgan barcha talablar to`g`ri o`qish ko`nikmasiga ham taalluqlidir*», - deb ta`kidlaydilar. Rus metodisti YAkovleva to`g`ri o`qishga quyidagicha ta`rif bergan: «*To`g`ri o`qish - bu materialni tovush tomondan xatosiz va bir tekisda ravon nusxa ko`chirishdir*». Demak, to`g`ri o`qish so`zning tovush tarkibini, grammatik shaklini buzmasdan adabiy-orfoepik me`yorlar asosida o`qishdir.

Boshlang`ich sinf o`quvchilarida idrok etish, talaffuz qilish va matn mazmunini tushunish o`rtasida puxta sintez yo`q bo`lgani uchun ular o`qishda xatoga yo`l qo`yadilar. Bu esa matn mazmunini tushunishni qiyinlashtiradi.

To'g'ri o'qish so'zning uzun-qisqaligiga, o'quvchining so'z boyligiga, ya'ni so'zning leksik ma'nosini qanchalik bilishiga hamda so'zning bo'g'in va morfemik tarkibiga bog'liq. O'quvchilar ko'pincha quyidagi sabablarga ko'ra xatoga yo'l qo'yadilar:

1. So'zni talaffuz qilish bilan uning ma'nosini tushunish o'rtasida puxta sintez bo'lmagani uchun, ya'ni bola so'zning oldin tovush tomonini ko'radi, uni talaffuz qilishga oshiqadi. So'zning ma'nosini esa e'tibordan chetda qoldiradi.

2. So'zning bo'g'in tuzilishi murakkabligi tufayli. So'z ko'p bo'g'inli bo'lsa, bola uni oldin eshitmagan bo'lsa xatoga yo'l qo'yadi.

3 So'zning ma'nosini bilmaslik tufayli xatoga yo'l qo'yadi.

4. Tez o'qiyman deb xatoga yo'l qo'yadi.

5. To'g'ri o'qish yorug'likka va yorug'likning tushishiga ham bog'liq.

6. Undosh tovush so'zning o'rtasida va oxirida kelgan yopiq bo'g'inli so'zlarni o'qishda qiynaladilar.

Xato o'qishning oldini olish uchun quyidagilar e'tiborga olinadi:

1. Matnni o'qitishdan oldin undagi o'qilishi qiyin so'z, birikma va gaplarni aniqlash va ular ustida ishlash usullarini belgilab olish. Tuzilishi murakkab so'zlarni bo'g'inlab o'qilishini mashq qildirish.

2. Matnni o'qishdan oldin uning mazmunini tushunishni qiyinlashtiradigan so'zlarning lug'aviy ma'nosini tushuntirish. So'z ma'nosini izohlash usullarini aniqlash.

3. Vazifalarni aniq va tushunarli qilib berish.

4. Matnni diqqat-e'tibor bilan o'qishlari uchun sharoit yaratish.

5. Oldin ichda o'qitish, so'ng ovoz chiqarib o'qitish.

6. O'qitishda o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ya'ni matnni oson, o'rtacha qiyinlikda va qiyin o'qiladigan o'rinlarini belgilab olib unga kuchi etadigan o'quvchilarga oldindan taqsimlab olish.

7. O'quvchilarning o'qishini muntazam tekshirib turish.

8. Xatoning xarakteriga qarab, uni metodik tomondan to'g'ri tuzatish yo'lini aniqlash.

9. O'quvchilarni xato qilish mumkin bo'lgan o'rindan ogohlantirib turish.

10. Xat cho'pdan foydalanish.

11. Xato o'qish o'quvchining shaxsiy ko'ruv sezgisiga ham bog'liq bo'ladi.

O'qituvchi tuzilishi murakkab so'zlarni oldindan doskaga yoki kartonga bo'g'inlarga bo'lib yozib qo'yib, o'quvchilarga xor bo'lib o'qitilishi yaxshi natija beradi.

O'quvchilar yo'l qo'ygan xato ikki xil yo'l bilan tuzatiladi: 1) O'quvchi so'z oxiridagi qo'shimchani noto'g'ri o'qisa, o'quvchini o'qishdan to'xtatmasdan xatoni to'g'rilash mumkin; 2) xato o'qish bilan gaplarning mazmuni buzilsa, qayta o'qitish usulidan foydalaniladi. Bunda o'quvchiga o'qigan matni yuzasidan savol berilsa, o'quvchi e'tiborli bo'lib qayta o'qiydi.

Tez o'qish. Tez o'qish normal tezlikda bo'lib, o'qish sur'ati matnning mazmunini tushunishdan ajralib qolmasligi kerak. O'qish tezligi matnni tushunish tezligi bilan muvofiq ravishda o'suvi kerak. O'qilayotgan asar

mazmunini o'zlashtirishni, matn mazmunini ongli idrok etishni ta'minlaydigan o'qish tez o'qish deyiladi.

O'qish sifatlarini yaxshi o'zlashtirgan holda o'quvchilarning o'qish sur'ati bir-biridan farq qiladi. Bu dastur talablarini bajarmadi, degan gap emas. Og'zaki nutq tempiga to'g'ri keladigan o'qish sur'ati normal tezlik hisoblanadi. Chunki o'ta tez ham, o'ta sekin o'qish ham matn mazmunini o'zlashtirishni qiyinlashtiradi.

O'qish tezligi bir daqiqada o'qiladigan so'zlar soni bilan belgilanadi. 2005 yilda e'lon qilingan o'qish dasturida 1- sinfnig 2- yarim yilligida o'qish sur'ati 20-25 so'z (notanish matnni o'qish tezligi ham 20-25 so'z); o'quv yili oxirida 25-30 so'z; 2- sinfnig 1- yarim yilligida matnni o'qish tezligi 30-35 so'; 2- yarim yilligida 40-50 so'z; 3- sinfnig 1- yarim yilligida 60-70 so'z; 2- yarim yilligida 70-80 so'z; 4- sinfnig 1- yarim yilligida ichda ovozsiz 110-130 so'z, ovozli o'qishda 90-100 so'z.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bir daqiqada bola 250 so'zli matnni o'qisa, undagi 200 ta so'zni eslab qolar ekan. Agar harflab, bo'g'inlab o'qisa, uning diqqat markazida so'z emas, bo'g'in bo'ladi. natijada u so'zlarni eslab qola olmaydi. (J.G'.Yo'ldoshev.1992 yil «O'qituvchilar uyidagi ijodkor o'qituvchilarning 1- anjumanidagi nutqidan).

Bu 4- sinf o'quvchilarining o'qish tezligiga tatbiq etilsa, 125 so'zdan 100 so'zni eslab qoladi. Bu esa yuqori ko'rsatkichlarga erishish imkonini beradi. 4- sinfda xatto bir daqiqada 170-180 ta so'z o'qiydigan o'quvchilar ham bor.

O'qish tezligi to'rt yil davomida to'g'ri va ongli o'qish bilan bog'liq holda asta ortib boradi. O'qish tezligini tekshirganda o'qituvchi o'qiladigan materialning xarakterini, ya'ni g'oyaviy mavzuviy murakkabligini, so'z va gaplarning tuzilishini, ularning bolalar nutqida qay darajada ishlatilishini, o'qishning to'g'ri va ongli bo'lishini hisobga oladi. O'quvchilarning o'qish tezligi har xil bo'ladi, albatta. O'qituvchining vazifasi barcha o'quvchilarning o'qish tezligini, iloji boricha bir xillikka keltirishdan iborat. Bunga asosan matnni ovoz chiqarib o'qishni mashq qilish bilan erishiladi.

Ongli o'qish. Ongli o'qish yaxshi o'qishning asosiy sifati hisoblanadi. Ongli o'qilgan matnning aniq mazmunini, asarning g'oyaviy yo'nalishini, obrazlarini va badiiy vositalarining rolini tushunib o'qish, shuningdek, asarda tasvirlangan voqea-hodisalarga o'z munosabatini ifodalay olishdr. Ongli o'qish o'z navbatida, o'quvchilarning zarur hayotiy tajribasiga, so'zning leksik ma'nosini, gapda so'zlarning bog'lanishini tushunishga va bir qator metodik shartlarga bog'liq. Hozirda ongli o'qish atamasi adabiyotlarda va maktab tajribasida ikki ma'noda: birinchidan, o'qish jarayonini egallashga nisbatan o'qish texnikasi ma'nosida, ikkinchidan, keng ma'nodagi o'qishga nisbatan o'qish sifatlaridan biri ma'nosida qo'llanadi.

Matnni ongli o'qish uchun o'quvchilar o'qish sifatlaridan to'g'ri, me'yorida o'qishni egallagan bo'lishlari va o'qish jarayonida qiynalmasligi talab etiladi. O'quvchilar matnni ongli o'qishlari uchun matn mazmuni va badiiy vositalari jihatidan tahlil qilinadi.

Ongli o`qishning muhim sharti asar qurilishi va mazmunini tushunish hisoblanadi. O`qituvchi ongli o`qishni matnni ifodali o`qishga (agar ovoz chiqarib o`qilsa) va asar mazmuni yuzasidan berilgan savollarga javobning to`g`riligiga qarab baholaydi. Ongli o`qish va ifodali o`qish bir-birini taqozo qiladi, ammo bir-biriga aynan o`xshamaydi.

**Ifodali o`qish** intonatsiya – ohang yordamida asarning g`oyasi va jozibasini to`g`ri, aniq, yozuvchi niyatiga mos ravishda ifodalay bilishdir. "Ifodali o`qish adabiyotni konkret va ko`rgazmali o`qitishning dastlabki va asosiy formasidir", deb ta`kidlaydi metodist olimi M.A.Ribnikova.¹ Demak, "Ifodali o`qishning asarning mazmunini va emotsionalligini intonatsiya orqali o`quvchilarga ko`rgazmali qilib ko`rsatishdir. Ifodali o`qishning asosiy tamoyili o`qiladigan asar g`oyasi va badiiy qimmatini chuqur tushuntirishdir"².

Ohang og`zaki nutqning birgalikda harakat qiluvchi elementlari: urg`u, nutq tempi va ritmi, pauza, ovozning past-balandligining yig`indisidir. Bu elementlar bir-biriga ta`sir etadi va hammasi birgalikda asarning mazmunini, g`oyasini, qahramonlarning turli kayfiyatini, ichki kechinmalarini ifodalaydi.

O`quvchilar ifodali nutq asoslarini egallashlari uchun muhim shartlar quyidagilardan iborat:

1. Nutq jarayonidan nafasni to`g`ri olish va to`g`ri taqsimlay bilish.
2. Har bir tovushning to`g`ri artikulyatsiyasi va aniq diktsiya (burro gapirish) malakasini egallash.
3. Adabiy talaffuz me`yorlarini egallash.

Bu shartlar faqat ifodali o`qishgagina emas, balki ifodali nutqqa, ya`ni hikoya qilishga ham taalluqlidir. O`quvchining har qanday og`zaki hikoyasi ifodali bo`lishi zarur.

Ifodali o`qishning asosiy vositalaridan biri ovozdir. Ovoz nafas bilan uzviy bog`lanadi. Shuning uchun o`qituvchi bolalarning ifodali nutqi ustida ishlashni talaffuz qilayotganda o`z nafasini boshqara olish va ovozdan to`g`ri foydalanishga o`rgatishdan boshlaydi. Ovoz kuchi baland-pastlik, uzun-qisqalik, tezlik (temp), yoqimli-yoqimsizlik xususiyatlari bilan xarakterlanadi. O`quvchilar matn mazmuniga qarab, baland yoki past ovozda o`qish(gapirish)ga, nutqda tez, o`rtacha yoki sekin tempni tanlashga, biror tuyg`uni ifodalashga o`rganadilar. Ifodali o`qishga o`rgatishda o`quvchilar pauza va logik urg`u bilan ham tanishtiriladi.

Ifodali o`qishga tayyorlanish shartli ravishda uch bosqichga bo`linadi:

1. Asarning aniq mazmunini tushunish, unda qatnashgan shaxslarning xatti-harakatini tahlil qilish, asarning g`oyasini belgilash, ya`ni asarning g`oyaviy mavzuviy asosini, uning obrazlarini badiiy vositalari bilan yaxlit holda tushunish.

2. Matnning qayerida pauza qilishni, mantiqiy urg`uning o`rnini, o`qish tempini belgilab olish.

3. O`qishni mashq qilish. Avtor fikrini, uning tasvirlangan voqea-hodisalarga va qatnashuvchi shaxslarga munosabatini ovoz bilan bera olish uchun matnni qayta o`qish.

Asarning mazmuni va g'oyaviy yo'nalishini tahlil qilish ifodali o'qishga o'rgatish bilan bog'lab olib boriladi. Ifodali o'qishga o'rgatishda matn mazmunini tushunish, muallif hikoya qilgan voqealarga o'z munosabatini bildirish asosiy vazifa hisoblanadi. O'quvchilarda ifodali o'qish malakasini shakllantirish uchun asarni o'qituvchining ifodali o'qishi muhim ahamiyatga ega.

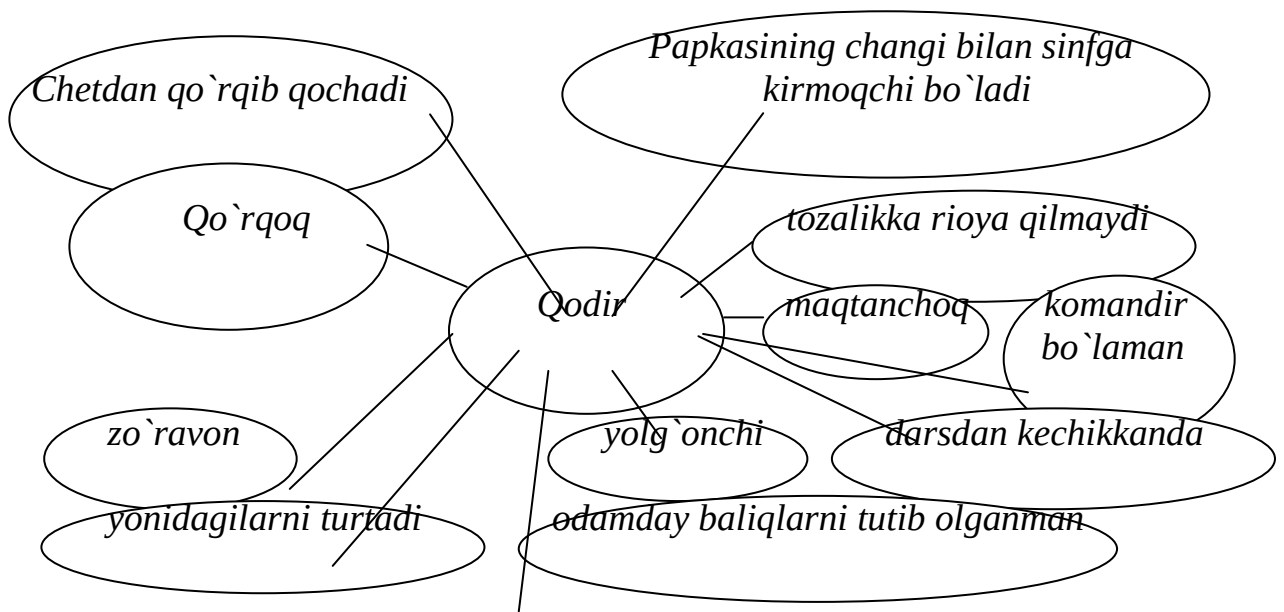
1.3. O'qish darslarida yaxshi o'qish malakalarini shakllantirishga oid ishlar tahlili

Boshlang'ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish metodikasida kichik yoshdagi o'quvchilarning badiiy asarni idrok qilishidagi psixologik xususiyatlar hisobga olinadi. Psixolog olimlarning tekshirishlaridan ma'lum bo'lishicha, asarni idrok qilishga, bilim olishga xizmat qiladigan komponentlar bilan birga, uni emotsional-estetik his etish ham kiradi. Badiiy asarni yaxshi idrok etish uchun uni tushunishning o'zigina yetarli emas. Asarni idrok etish murakkab jarayon bo'lib, asarga unda tasvirlangan voqelikka qandaydir munosabatning yuzaga kelishini o'z ichiga oladi. Psixologik tekshirishlar natijasida kichik yoshdagi o'quvchilarning adabiy qahramonlarni idrok etishi va baholashidagi psixologik xususiyatlari o'rganilgan va ular adabiy qahramonga ikki xil munosabatda bo'lishlari aniqlangan:

1. Adabiy qahramonga emotsional munosabat;
2. Elementar tahlil qilish.

Asarda qatnashuvchi shaxslarga baho berishda o'quvchilar o'z shaxsiy va ahloqiy tushunchalaridan foydalanadilar. Bunday ahloqiy tushunchalar kichik yoshdagi o'quvchilarda chegaralangan bo'ladi, albatta. Ular ahloqiy sifatlardan botirlik, to'g'rilik, mehnatsevarlik, yaxshilik tushunchalarini ko'p ishlatadilar. Qahramonlarning boshqa sifatlarini tasvirlash uchun ularning so'z boyliklari yetishmaydi. O'qituvchining vazifasi o'quvchilar bilan tahlil qilib, ular nutqiga personajlarning ahloqiy, intellektual, emotsional sifatlarini tasvirlovchi so'zlarni kirita borishdan iborat. Bu adabiy qahramonlarning xarakterini yaxshi yoritish shartlaridan biri hisoblanadi.

4- sinfda "Qodir bilan Sobir» hikoyasidagi Qodir va xususiyatlarini ochishda elementar tahlilga tanlab o'qish asosida tarmoqlash usulidan foydalanib o'rgatilishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarga bergan savollariga javobni doskada tarmoqlash usulida yoritib boriladi. Masalan, Qodir qanday bola? Qodirning maqtanchoqligi tasvirlangan o'rinni topib o'qing. Qodirning qo'rqqoligi ifodalangan o'rinni topib o'qing. Qodirning yolg'on gapini Sobir qanday to'g'riladi? Shu o'rinni topib o'qing. Qodirning zo'ravonligi ifodalangan o'rinni topib o'qing. O'qigan qismlaringiz asosida Qodirning xususiyatlarini isbotlab bering. Shu savollar asosida doskada quyidagi jadval hosil bo'ladi:

O`qish darslarida o`qilayotgan asarning ongli o`zlashtirilishini ta`minlashda o`quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Sinfda o`qishning muvaffaqiyatini ta`minlaydigan omillardan yana biri tanlab o`qishdir. Masalan: 3-sinfda X. To`xtaboevning «Hassa» hikoyasi bilan tanishish jarayonida Qobil boboning savollariga SHavkatning javoblari yoki S. Anorboevning «Bahs» hikoyasidagi bolalarning bahslashishi epizodi yuzasidan o`qituvchi topshirig`iga ko`ra mazkur o`rinlarni tanlab qayta o`qilishi natijasida ushbu asarlarning badiiy estetik qimmatini chuqurroq o`zlashtirishga erishiladi.

«O`qish kitobi» darsliklaridan turli mavzudagi asarlar o`rin olgan. Vatanparvarlik, atrofimizdagi olam, mehnatsevarlik kabilar o`qish darsliklaridagi keng qamrovli mavzulardan bo`lib, 2-sinfda «Ona yurtim-oltin beshigim» bo`limiga kiritilgan «O`zbekistonim» (H. Imonberdiev), «Istiqlol» (J. Jabborov), «O`lka» (E. Vohidov), «Yur tog`larga» (U. Nosir), 3-sinfda «Ona bitta, Vatan yagona» bo`limidagi «Vatanni suymak» (A. Avloniy), «Vatan mo`tabardir» (X. Davron), «Bilib qo`yki, seni Vatan kutadi» (Tohir Malik), 4-sinfda «O`zbekiston - Vatanim manim» bo`limidagi «Serquyosh o`lka» (Z. Diyor), «Iqbolli buyuksan» (A.Oripov), «Toshkentnoma» (M. SHayxzoda) kabi asarlar misolida atroflicha tahlilga tortiladi.

Boshlang`ich sinflarning o`qish darslarida o`rganiladigan asarlarning mavzu doirasi ancha keng bo`lib, ona tabiat, yil fasllari, xalq og`zaki ijodi, mehnatga muhabbat, asosiy bayram sanalari, milliy istiqlol va ma`naviyat kabi umumiy mavzular doirasida birlashtirilgan.

Uzluksiz ta`limning boshqa bosqichlaridan farqli o`laroq, boshlang`ich sinflarning o`qish darslarida o`quvchilarning o`qish malakalarini shakllantirish, asar matni ustida ishlash ta`limning didaktik maqsadi hisoblanadi. U turli mavzudagi matnlar ustida ishlash orqali ma`naviy-axloqiy, adabiy - estetik tarbiya bilan chambarchas bog`lab olib boriladi.

Shunga ko'ra o'qish darslarining yetakchi xususiyati o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash bilan birga badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish, milliy mafkura asosida yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratiladi.

O'qish ta'limi bo'yicha o'quvchilarni faqat matn bilan tanishtirish yordamida dastur talablariga javob berib bo'lmaydi. Negaki matn tagzaminidagi tarbiyaviy g'oya uni tushunish, idrok qilish natijasidagina ochiladi. Boshqacha aytganda, har qanday asardagi seyr-joziba matn zaminidagi yashirin mazmun-mohiyatni anglab yetilganda o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etishi mumkin. Bunga adabiy-nazariy tushunchalarni o'zlashtirish, adabiy tahlil malakalarini shakllantirish orqali erishiladi.

Asar tahlili jarayonida o'qituvchi savollariga o'quvchilarning o'z so'zlari bilan javob berishi ham matnda tasvirlangan voqea - hodisalar yuzasidan mantiqiy fikrlashga, qahramonlarning xatti-harakatlarini to'g'ri baholashga yaqindan yordam beradi. Savollar uzuq-yuluq va mantiqsiz bo'lmasdan, qat'iy maqsad asosida izchil berilishi o'quvchilarning o'qilgan matn mohiyatini chuqur anglab yetishlariga imkon yaratadi. Negaki har qanday javob mustaqillikni taqozo etadi.

Ta'kidlash joizki, o'quvchilarning o'zlarini ham savol tuzishga o'rgatish lozim. K. D. Ushinskiy qayd etganidek, to'g'ri qo'yilgan masalaning o'zi yarim javobdir. Matn yuzasidan savol tuzishda o'quvchining dars mavzusi bilan bog'liq jihatlariga e'tibor berishi asarda tasvirlangan voqea-hodisalar o'rtasidagi sababiy bog'lanishlarni bilib olishga, hayotiy xulosalar chiqarishga yo'l ochadi. Shuning uchun ham matn yuzasidan savol tuzish o'quvchini ongli va tushunib o'qishga yo'llaydi. Uning o'ziga xos xususiyatini o'quvchilarni badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish orqali dunyoqarashlarini milliy istiqlol mafkurasi asosida to'g'ri shakllantirishga qaratilishi bilan belgilanadi.

O'qish darslari uchun tanlangan mavzular o'quvchilarga kundalik hayot, mustaqillikni mustahkamlash va insoniy munosabatlar bo'yicha ham bilim va tarbiya berishni ko'zda tutadi. Bular ichida istiqlol, vatan, ma'naviyat va tabiat haqidagi mavzular alohida ajralib turadi. Ulardan ko'zlangan maqsad o'zlikni anglash, istiqlol, vatan va tabiat bilan bog'liq tuyg'ularini uyg'otishdir.

Tabiatga oid mavzular yordamida o'quvchilar tabiatdagi o'zgarishlar, yil fasllarining almashinuvi, hayvonot olamiga doir bilimlarni egallaydilar. Ular o'quvchilarni kuzatuvchanlikka, tabiatni sevishga, unga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatadi.

«O'qish kitobi» darsliklaridagi materiallar sinfdan sinfga o'tgan sari mavzu jihatidan ham, mazmun jihatidan ham kengaya borishi hisobga olingan.

1-sinfda o'rgatiladigan «Ajodlarimiz-faxrimiz», «Ilm-aql chirog'i», «Zumrad bahor», «Kumush qish» kabi mavzular 2-4 sinflarda ham davom ettiriladi. Natijada o'quvchilarning oldingi bilimlari to'ldiriladi va boyitiladi.

Darsliklardagi har bir mavzu uchun tanlangan matnlarning janriy rang-barangligiga, poetik mukammalligiga, o'quvchilarning bilim darajasi va yosh xususiyatlariga mos kelishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Ijtimoiy-tarixiy mazmundagi mavzular Vatanimiz o'tmishi, xalqimiz hayoti, mardonavor kurashi, ulug' siymolar tomonidan amalga oshirilgan ishlar, tarixiy sanalar to'g'risida muayyan tasavvur beradi. Beruniy, Amir Temur, Alisher Navoiy, Bobur va boshqa ajdodlarimiz haqidagi matnlar shular jumlasidandir.

Bu xildagi asarlar o'quvchilarni faqat o'tmishimiz bilan tanishtirib qolmasdan, Vatan oldidagi farzandlik burchi va mas'uliyatini teran anglashga ham yordam beradi. Ularda Vatanga muhabbat tuyg'usi shu tariqa shakllanadi.

Vatanimiz o'tmishi haqida hikoya qilingan asarlar bilan tanishish va ularni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar o'tmish bilan bugungi kunni taqqoslash imkoniga ega bo'ladilar. Jamiyat taraqqiyoti xususida qisqacha bo'lsa-da, tushuncha hosil qiladilar. Bu borada ayniqsa milliy istiqlol bilan bog'liq H. Imonberdievning «O'zbekistonim», J. Jabborovning «Istiqlol» (2-sinf), A. Rustamovning «Bayroq nima?», A. Obidjonning «O'ktam avlod» (3-sinf), S. Barnoevning «Mangulikka tatigulik kun», Ullibibining «E'zoz» (4-sinf) mavzusidagi asarlari yaqindan yordam beradi.

Badiiy asarlar matni ustida ishlash jarayonida ularning janriy xususiyatlaridan tashqari, mavzusi ham nazarda tutiladi. Masalan, tabiat tasviriga oid matnlar ustida ishlashda tabiat bag'riga sayohat uyushtirilib, bolalar kuzatuvchanlikka o'rgatilsa, vatanparvarlikka oid asarlar tahlili vatanning dongdor kishilari bilan uchrashuvlar yoki mavzuga daxldor kinofilmlar namoyishi vositasida amalga oshirilsa, dars samaradorligi yanada ortadi.

Umuman «O'qish kitobi» darsliklaridagi barcha mavzular o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga, ularning lug'atini boyitishga, og'zaki va yozma nutqini to'g'ri shakllantirish, nutq madaniyatini o'stirishga ham qaratiladi.

O'quvchilar darsliklar yordamida o'zlashtiriladigan bilim, ko'nikma va malakalarining kelajak hayotda zarur bo'lishini tushunib yetishlariga erishish o'qituvchilar oldidagi muhim vazifalardandir.

O'qish darslari oldiga qo'yiladigan didaktik vazifalar quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilarda yaxshi o'qish sifatlari: to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish.

2. chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish.

3. O'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish.

4. O'quvchilarni axloqiy, estetik jihatdan yetuk va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash.

5. O'quvchilarning bog'lanishli nutqini va adabiy estetik tafakkurini o'stirish.

6. O'quvchilarning xayolot olamini boyitish.

7. Adabiy tasavvur elementlarini shakllantirish.

Shuni unutmaslik kerakki, har bir ta'limiy vazifani bajarishning aniq va ilmiy metodik usullari mavjud bo'lib, ular zamonaviy o'qitish usullari bilan boyitib borilmoqda. Bu vazifalar boshqalari bilan o'zaro bog'liq holda va sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari jarayonida hal qilinadi.

O'quvchilarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni olishga o'rgatish, kitobga muhabbat uyg'otish; ularni oddiy kitobxondan

II bob. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida yaxshi o'qish malakalarini shakllantirish uslublari

2.1. O'quvchilarni ongli o'qishga o'rgatish usullari

Boshlang'ich ta'limda o'qishning uch turidan foydalaniladi:

1. Ovozli o'qish.

2. Ichda o'qish.

3. Shivirlab o'qish

Ovozli o'qish ovozga asoslangan o'qish bo'lab, undan ta'lim jarayonida keng foydalaniladi.

Ovozli o'qishning yakka, jo'r va rollarga bo'lib, o'qish usullari mavjud. Yod aytish ham ovozli o'qishning bir shaklidir.

Ichda o'qish ham tovushga asoslangan, lekin unda ovozsiz o'qiladi.

Shivirlab o'qish yarim ovoz bilan o'qishdir. Malakali kitobxon o'qishning har uch turini bilishi zarur.

Ovozli o'qishning ham, ovozsiz ichda o'qishning ham, shivirlab o'qishning ham o'z qo'llanish o'rni va afzalliklari hamda kamchiliklari bor. Masalan, 2- sinf o'quvchilari ichida o'qiganda kam so'z o'qiydi, so'zning ma'nolarini tushunmay qoladi, o'qiganlarining mazmunini to'liq o'zlashtira olmaydilar. Psixologik izlanishlar o'qishni endi o'rganayotgan o'quvchilar o'qilayotgan matnni tushunib borishlari uchun eshitish sezgisiga ham sezganliklarini ko'rsatganlar. Ikkinchidan, ikkinchi sinf o'quvchilarida o'qish ko'nikmalari yaxshi shakllanmagani uchun ichda o'qish jarayonida ayrim so'zlarni noto'g'ri o'qish natijasida uning ma'nosini tushunmaganlar. SHularni nazarda tutgan holda 1- 2- sinflar ovozli va shivirlab o'qishdan foydalaniladi.

3-4- sinflarda ovozli o'qish bilan birga ichda o'qishdan ham foydalaniladi. 3-4- sinflar ichda o'qish ancha samarali bo'ladi. Lekin bu sinflarda ichda o'qish mexanik o'qishga aylanmasligi kerak. Ichda o'qish biror maqsadga yo'naltirilishi kerak, ya'ni turli topshiriqlar asosida ichda o'qitilishi lozim. Masalan, «She'rni ichingizda o'qib, ifodali o'qishga tayyorlaning.», »Hikoyani ichingizda o'qing, ma'nosi tushunarsiz so'zlarni lug'at daftaringizga yozing.», «Lug'atdan foydalanib, ularning ma'nosini izohlashga harakat qiling».

-Hikoyani ichingizda o'qib, uni qismlarga bo'ling.

-Ichingizda o'qib, ovoz chiqarib to'g'ri o'qishga tayyorlaning.

-Ichingizda o'qing. Tabiatning ko'rinishi tasvirlangan o'rinni toping.

Bu topshiriqlar sinfdan sinfga o'tgan sari murakkablashib boradi. Bunda o'quvchilarning asarni qanchalik idrok etganliklari tekshirilib borilishi zarur. Ichda o'qish quyidagi afzalliklarga ega:

1. Bir vaqtning o`zida butun sinf o`quvchilari o`qiydi.
 2. O`quvchilarda asar matni ustida mustaqil ishlash ko`nikmalari takomillashadi.
 3. O`qituvchi har bir o`quvchining mustaqil ishlash jarayonida o`zlashtirish darajasini aniqlaydi.
 4. Ichda o`qishda ongli o`qishga talab, e`tibor kuchayadi.
Ichda o`qishda o`qituvchi o`quvchilar o`qishidagi kamchiliklarni aniqlay olmaydi. Bu undan foydalanishdagi kamchilikdir.
- Ovozli o`qishning afzalliklari quyidagilar:
1. O`qituvchi o`quvchilarning xato va kamchiliklarini, o`qish ko`nikmalarini aniqlay oladi.
 2. Kichik yoshdagi o`quvchilar ovoz chiqarib o`qisalar, matn mazmunini tez tushunib oladilar.
 3. Ovozli o`qishdan kitobxon estetik zavq oladi.
 4. Ovozli o`qishda ifodalilikka katta e`tibor beriladi.
 5. Ovozli o`qish o`quvchilar lug`atini boyitish va nutqini o`stirishda katta ahamiyatga ega.

Maktabda o`qishning bu uch turi navbatma-navbat almashtirib turiladi. 1-2-sinflarda ovozli va pichirlab o`qishdan ichga o`qishga o`tilsa, 3-4- sinflarda ichdan o`qishdan ovozli o`qishga o`tiladi. 3-4- sinflarda o`qishning turlaridan foydalanishda chegara qo`yilmaydi.

Boshlang`ich sinflarda o`qishning hamma turiga bir xil talab qo`yiladi, ya`ni o`qish to`g`ri bo`lishi, tez, ongli va ifodali bo`lishi zarur.

Badiiy asar ustida ishlash va uning asosiy bosqichlarini belgilashda o`qituvchi badiiy asarning san`at asari sifatida o`ziga xos xususiyatlari va o`quvchilarning tayyorgarlik darajasini nazarda tutadi.

Badiiy asarda barcha qismlar (g`oyaviy asos, kompozitsiya, syujet, tasviriy vositalar) o`zaro bog`liq bo`ladi. Syujet rivoji asosida asar qahramonlarining yangi-yangi qirralari ochila boradi. Bu xususiyatlar asar ustida ishlashda uni yaxlit o`qish va idrok etishni talab etadi.

O`quvchilarni badiiy asar ustida ishlashga o`rgatish ularda adabiy-estetik tahlil malakasini shakllantirish va o`stirish orqali ta`lim-tarbiya berishni nazarda tutadi. Asar matnini tahlil qilish muallif fikrini, hissiyoti va xulosalarini tushunishga yordam beradi, asarda ifoda etilgan voqealarga munosabat uyg`otadi. Asar tahlili o`qituvchidan o`quvchilar faoliyatini ma`lum maqsadga yo`naltirishni taqozo qiladi.

«Maktabda badiiy asarni tahlil qilishdan asosiy maqsad asarda ifodalangan hayotiy voqeani yoritish orqali o`quvchilarni badiiy adabiyot olamiga olib kirish, tasvirlanayotgan voqealarga nisbatan muallifning munosabati va niyatlarini payqab olishga imkoniyat yaratishdan iboratdir. O`quvchilarning yozuvchi oldinga surgan g`oya, muammolarni to`liq

tushunishlariga erishmay turib, adabiyotning yoshlarni tarbiyalashdagi vazifasini amalga oshirib bo'lmaydi»⁷.

O'quvchi asarning mazmuni bilan uni mutolaa qilish paytida tanishsa, tahlil qilishda uning poetik vositalariga murojaat qiladi. Mutolaa hissiyotni boyitib, aqlni peshlasa, tahlil asar zamiridagi ma'noni chuqur o'rganishga yordam beradi. O'qituvchi badiiy asar ustida ishlashda quyidagi masalalarni hal qilishi lozim:

1. Asar ustida ishlashning maqsad va mazmunini aniqlab olishi.
2. Asarni tahlil qilish uchun dars bosqichlarini belgilab olishi.
3. Har bir asar tahlili uchun topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi.
4. Asarni qanday metodlar asosida o'rganishni aniqlashi.
5. O'quvchilar egallaydigan bilim, ko'nikma va malakalar doirasini belgilab olishi.

Boshlang'ich sinflarda badiiy asar ustida ishlash uch asosiy bosqichga bo'linadi:

Birinchi bosqich (*birinchi sintez*). Bu bosqichning asosiy vazifasi matnni yaxlit idrok etish asosida asarning aniq mazmuni va tasviriyl ifoda vositalari bilan tanishtirish dan iborat.

Ikkinchi bosqich (*analiz*). Bu bosqichning vazifasi va ish mazmuni voqealar rivojining bog'lanishini belgilash, ishtirok etuvchi shaxslarning xulq-atvori va ularning asosiy xususiyatlarini aniqlash (nega shunday qildi va bu uning qanday xususiyatini ochadi), asar kompozitsiyasini ochish (tugun, kul'minatsion nuqta, echim), asarning aniq mazmunini tasviriyl vositalar bilan birga tahlil qilish va qahramonlar xulq-atvorini baholash (muallif nimani tasvirlagani, qanday tasvirlagani, nima uchun u yoki bu dalilni tanlagani)dan iborat.

Uchinchi bosqich (*ikkinchi sintez*). Bu bosqichning ish mazmuni ishtirok etuvchi shaxslarning muhim xususiyatlarini umumlashtirish, qahramonlarni taqqoslash va baholash, asarning g'oyasini aniqlash, badiiy asarni hayotni bilish manbai va san'at asari sifatida baholash (qanday ma'lumotlarga ega bo'ldik, asar nimaga o'rgatadi, muallif o'z fikri va taassurotlarini qanday qilib aniq, ravshan va ta'sirli tarzda etkazadi va hokazo)dan iboratdir.

2.2. O'qish darslarida to'g'ri o'qishga o'rgatish yo'llari

Asarni o'qishga kirishishdan oldin o'quvchilarni badiiy asarni o'qishga tayyorlash lozim bo'ladi. Chunki o'quvchilar asar mazmunini to'g'ri idrok etishlari uchun hayot haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lishlari zarur. Buning uchun tayyorgarlik ishlari o'tkaziladi. Tayyorgarlik ishlarining vazifalari quyidagilar:

1. O'quvchilarning asarda aks ettirilgan voqea-hodisalar haqidagi tasavvurlarini boyitish, matnni ongli idrok qilishga ta'sir etadigan yangi ma'lumotlar berish, badiiy asarda tasvirlangan dalillarni o'quvchilarning o'z hayotida kuzatganlari bilan bog'lay olishlariga sharoit yaratish.
2. Yozuvchining hayoti va ijodiga qiziqish uyg'otish.

⁷ Zunnunov A. va bosh°. «Adabiyot o'qitish metodikasi» - T.: O'qituvchi, 1992, 160 - bet.

3. O`quvchilarni asarni hissiy idrok etishga tayyorlash.

4. Asar mazmunini tushunishga xalal beradigan so`zlarning lug`aviy ma`nolarini tushuntirishdan iborat.

Tayyorgarlik ishlarining shakllari xilma-xil bo`lib, o`qituvchi asar mazmuni va sharoitga qarab ish turini tanlaydi. Tayyorgarlik davrida nimalar haqida ma`lumot berish maqsad qilingan bo`lsa, avvalo o`quvchilarning o`zlaridan ular haqida bilganlari so`rab aniqlanadi. Masalan, "Kitobga ixlos" asarini o`qishga tayyorgarlikda o`quvchilarning dastlabki bilimlari quyidagicha aniqlanadi:

O`qituvchi: Bugun biz Vatanimizning o`tmishiga sayohat qilamiz. Sayohatimiz Buxoro shahriga bo`ladi. Sayohatchilar ikki guruhga bo`linadi. Buxoro darvozalari ochilishi uchun bir necha tilsimlarni echishimiz zarur. Buning uchun har bir guruh o`ziga berilgan savol-topshiriqlarni bajarib, shohsupaga ko`tarilishi zarur.

1- guruh uchun savol-topshiriqlar:

1. Tarixda yashagan buyuk olimlar, shoirlar, yozuvchilar, sarkardalardan kimlarni bilasiz?

2. Buxoroda qaysi buyuk shaxslar yashagan?

3. Buxorodagi tarixiy binolar, joylar nomini ayting.

2- guruh uchun ham shu tarzda savol- topshiriqlar beriladi yoki har ikkala guruh uchun shu savol-topshiriqlar berilib, "Kim oldin shahsupaga etib boradi?" sharti qo`yiladi.

Doskaga buyuk shaxslar portreti, tarixiy joylar tasvirlangan rasmlar ilib qo`yiladi.

Ekskursiya. Bu ish turidan tabiat tasviriga bag`ishlangan yoki ishlab chiqarish, qurilish, shahar, qishloq hayotiga, kasbga doir mavzular va tarixiy asarlar o`rganilganda foydalanish mumkin. Chunonchi, 1-sinfda "Issiqxonada", 2-sinfda "Metropoliten" kabi mavzularni o`rganishdan oldin ekskursiya qilish maqsadga muvofiq. Ekskursiya o`quvchilarning asarda ifoda etilgan hodisalarni aniq va ongli o`zlashtirishlariga yordam beradi, bilimlarini chuqurlashtiradi, tabiat hodisalarini kuzatish va ularni aniq tasvirlash ko`nikmalarini shakllantiradi.

Ekskursiya bolalarda tabiatga mehr uyg`otadi, uni sevish va tabiat ehsonlarini asrash hissini tarbiyalaydi.

Ishlab chiqarish korxonalariga, muzey kabilarga ekskursiyalar esa tarixiy voqealarning to`g`ri idrok etishlarini ta`minlaydi; kattalarning mashaqqatli mehnati bilan tanishtiradi; o`quvchida mehnatga muhabbat uyg`otadi; kasbga yo`naltiradi.

Fil'm namoyish qilish. Tarixiy materiallarni, asar muallifi hayotini o`rganishdan oldin fil'm namoyish qilinsa, o`quvchilarning asarni idrok qilishlari faollashadi. Masalan, 1- sinfda

2- sinfda "Gulzorda" hikoyasini o`qishda "Mehrobdan chayon" fil'midan parcha ko`rsatilishi,

3-4- sinfda Ibn Sino haqidagi asarlarni o`rganishda "Ulug`bek xazinasi", Alisher Navoiy haqidagi asarlar bilan tanishtirishda Alisher Navoiy fil'mi namoyish etilishi mumkin.

Kinofil'm va diafil'mlardan o`quvchilarni asarni o`qishga tayyorlash davrida foydalaniladi. Ular o`quvchilarning tasavvur qilishlariga, tushunchalarini oydinlashtirishga, ongli o`qish va emotsional idrok etishlariga yordam beradi. Fil'm namoyishida tug`ilgan ayrim savollariga yangi o`qiydigan asarlaridan javob topadilar. Tayyorgarlik ishlarini bunday uyushtirish o`quvchilarning o`qishga bo`lgan qiziqishlarini oshiradi.

Boshlang`ich sinfda shoir, yozuvchilarning o`z tilidan o`qigan asarlari yoki ular haqida boshqalar aytgan fikrlarni magnit tasmasidan eshittirilsa yoki video tasmadan ko`rsatilib, unga o`qituvchi hikoyasi qo`shilsa darsning samaradorligi yanada oshadi. Masalan, 4- sinfda O`zbekiston Respublikasi Davlat Mathiyasi aytilgach, A.Oripovning o`zi aytgan "O`zbekiston" she`ri qo`yib eshittirilishi mumkin.

**O`qituvchi hikoyasi.** Bu metod asar muallifi haqida ma`lumot berishda eng samarali hisoblanadi. Asar muallifi shoir va yozuvchilar haqida so`zlab berilayotganda ularning portretlari, bolalar uchun yozgan asarlari namoyish etilsa, o`quvchilarning muallif ijodiga qiziqishlari ortadi. O`qituvchi yozuvchi va shoirlar haqidagi ma`lumotlarni o`quvchilar saviyasiga mos qilib, hayajonli qilib hikoyalasa, o`quvchilarning badiiy asarni o`qishga ichki istagi kuchayadi, ularda kitob o`qishga muhabbat ortadi. Yozuvchi haqidagi ma`lumot 1- sinfdan 4- sinfga borgunga qadar ko`paytirilib, chuqurlashtirilib boriladi. Asarni o`qishga tayyorgarlik bevosita o`quvchilarning mustaqil izlanishlari asosida ham tashkil etiladi. Masalan, "Kitobga ixlos" (4- sinf) asarini o`qishga tayyorgarlikda o`quvchilarning o`tmishda yashagan tarixiy shaxslar haqidagi tushunchalari aniqlangach, o`quvchilar xayolan sayohatga olib chiqiladi. O`qituvchi o`quvchilarni Buxorodagi tarixiy muzeyga taklif etadi. Muzeyda o`quvchilar Abu Ali ibn Sino portretini kuzatadilar, u haqdagi yozuvlarni o`qiydilar (Muzey uchun sinfning biror tomoni ajratiladi.)

Abu Ali ibn Sino – ma`rifatpar alloma.

Abu Ali ibn Sino – buyuk hakim

Men kechalari kam uxlar, kunduzlari ham ilmdan boshqa narsa bilan shug`ullanmas edim. (Ibn Sino)

Bir kuni shohdan kutubxonasiga kirishga va u erda tibga oid kitoblarni mutolaa qilishga ruxsat so`radim. Shoh menga ruxsat berdi. (Ibn Sino)

Ibn Sino dorivorlar tayyolash, yurak kasalligi, jarrohlik va boshqa sohalarga doir 400 dan ziyod asar yozgan.

O`quvchilarni mustaqil izlanishga o`rgatishning Yana bir usuli o`quvchilarga oldindan yozuvchi yoki asar yozilgan davr haqida kitoblar, manbalar tavsiya etilib, ulardan ma`lumotlar to`platiladi, al`bomlar tayyorlatiladi, so`ng o`quvchilar o`zlari aniqlagan ma`lumotlarni o`qib oyi so`zlab beradilar.

Sinfdan sinfga ko`chish bilan yozuvchi hayoti va ijodi haqidagi o`quvchilar bilimi ortib boradi. Asar muallifi bilan tanishtirishga qo`yilgan talablar ham ko`payadi. O`qituvchi qisqa ma`lumot berishdan yozuvchi hayoti bilan to`liqroq tanishtirishga o`tadi. Bunda u kichik maktab yoshidagi o`quvchilarning yoshiga mos imkoniyatlarni, ular yozuvchi bilan qay darajada tanish ekanligi va uning asarlaridan nimalarni o`qiganligini hisobga oladi.

2.3. Ifodali o`qishga o`rgatishda badiiy asar janrining o`rni

Tayyorgarlik davridan so`ng 1-bosqich amalga oshiriladi. Bu bosqichning asosiy vazifasi asar mazmunini bilan tanishtirishdir. Badiiy asarni yaxlit idrok etish muhim bo`lgani uchun maktab tajribasida asar ustida ishlash shu asar yoki uning bir darsda o`rganishga mo`ljallangan qismi yaxlit o`qish usulida tanishtiriladi.

Hikoya, masal, she`rning mazmunini to`g`ri idrok etish, shuningdek, matnning emotsional ta`sirini oshirish uchun ifodali o`qish katta ahamiyatga ega.

Asar matni bilan tanishtirishning bir necha usullari mavjud. Ular quyidagilar:

1. Matn o`qituvchi tomonidan ifodali o`qib beriladi (ba`zan asar matni magnitafon orqali ham eshittirilishi mumkin). o`quvchilar matn mazmuni bilan tanishtirilgach, o`qituvchi ularga boshlang`ich taassurotlarini aytishni talab qiladigan savollar beradi. Masalan, *«Hikoyaning qaysi o`rni sizga yoqdi?»*, *«Qahramonlardan qaysi biri sizga ayniqsa yoqdi?»*, *«Hikoya o`qilganda siz qaysi o`rinda juda xursand bo`ldingiz?»* kabi va h.k. Kirish suhbatlari, birinchidan, asarning o`quvchilarga qanday ta`sir qilganini bilish, ikkinchidan, bolalarni asar matnini tahlil qilishga qiziqtirish, darsda o`quvchilar faolligini oshirish maqsadini ko`zda tutadi.

2. Yaxshi o`qiydigan o`quvchiga o`qitish. O`quvchining oldindan o`qituvchi o`qish yo`llari bilan tanishtiradi va uning o`qishini o`zi kuzatadi, xato va kamchiliklarini bartaraf etadi. Shundan so`g tayyorlangan o`quvchi sinf jamoasiga o`qib beradi.

3. Og`zaki qayta hikoyalab – so`zlab berish. Bu o`qituvchidan alohida tayyorgarlikning talab etadi. Chunki asar matniga yaqinlashtirib, badiiy vositalarini to`liq saqlagan holda hikoyalash zarur, aks holda o`quvchilarning badiiy asarni o`qishga bo`lgan qiziqishi susayadi.

4. Yoddan ifodali aytib berish. She`riy asarlar yoddan aytib berish orqali tanishtirilsa, o`quvchi o`qituvchining mahoratini yuqori baholaydi. O`zida ham yod olishga qiziqish paydo bo`ladi.

5. Asarning muhim dialogli o`rinlarini yoki butun asarni sahnalashtirish orqali tanishtirish.

6. Asarning bir qismini (muammoli o`rniga) o`qituvchi o`qib beradi. Qolgan qismini o`quvchilar ichda mustaqil o`qiydilar.

8. Asar musiqa sadolari ostida o`qib berilishi ham mumkin. Bu asarning ta`sirini kuchaytiradi, o`quvchilarning estetik didini tarbiyalaydi, ularni toliqishdan saqlaydi. Badiiy asar matni ustida ishlash, boshlang`ich sinflarda to`g`ri, tez, ongli va ifodali o`qishga o`rgatish vazifasi o`quvchilarda asarni tahlil qilish ko`nikmasini shakllantirish bilan birga amalga oshiriladi. O`qish malakalarini shakllantirish bilan matn ustida ishlashning o`zaro bog`liqligi asarni tahlil qilishga qanday yondashishni belgilab beradi.

Badiiy asar ustida ishlashning 2-bosqichi asar tahlilidir. Asarni tahlil qilishning asosiy yo`nalishi matnning aniq mazmuni (voqealar va uning rivojlanishi)ni, kompozitsiyasini, ishtirok etuvchi shaxslarning axloqi va xarakterli xususiyatlarini, asarning g`oyasini aniqlash hisoblanadi.

Asarni tahlil qilishning metodik shartlaridan biri asar mazmunini uning tasviriy-ifodali vositalari bilan bog`liq holda qarashdir. Yana bir asosiy qoida asar ustida ishlash jarayonida ta`lim-tarbiyaviy vazifalarni umumiy ravishda amalga oshirish hisoblanadi. Bu qoidalar asar ustida ishlashning asosiy yo`nalishini belgilaydi, shuningdek, matnni tahlil qilish jarayonida o`quvchilar bajaradigan topshiriqlarni va muhokama qilish uchun ularga beriladigan savollarning xarakterini aniqlab olishga yordam beradi

Asar tahlili jarayonida matn ustida ishlashning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

**Tanlab o`qish.** Bunda o`quvchi matnning berilgan vazifaga mos qismini o`qiydi. Vazifa asarning mazmunini oydinlashtirish, sabab-natija bog`lanishini belgilash, badiiy xususiyatini ochish, o`qilgan matnga o`z shaxsiy munosabatini ifodalashdan iborat bo`lishi mumkin. Masalan, 4 - sinfda “Oltin kuz” matnidan “Tabiatdagi o`zgarishlar berilgan qismlarni topib o`qing”, “Baqa va taqa” ertagidagi “Taqachining nasihati berilgan joyni topish o`qing” kabi.

Tanlab o`qish matn ustida ishlashning eng samarali usulidir. Tanlab o`qishdan matn ustida ishlashning barcha bosqichlarida turli xil qiyinchilikda, murakkablikda foydalaniladi. U o`quvchilarda yaxshi o`qish sifatlarini o`stirish bilan birga ularning ijodiy tasavvuri, nutqi va zehnini o`stirishga yordam beradi.

Eng oddiy tanlab o`qish asar mazmunini yuzasidan bo`ladi. Masalan, 4-sinfda ”Toshkentnoma” (M.Shayxzoda) asari yuzasidan tanlab o`qish uchun quyidagi topshiriqlar beriladi:

-She`rdan o`zbek xalqining mehmondo`stligi tasvirlangan o`rinni topib o`qing.

- Yoz faslining zo`rligi tasvirlangan o`rinni topib o`qing.

”Dehqonbobo va o`n uch bolakay qissasi” (A.Oripov) asari matni yuzasidan quyidagi topshiriq beriladi:

- Matndan Dehqonboboning Vatan haqidagi gaplarini topib o`qing.

Tanlab o`qishning yana ham murakkabroq turlari matndan sabab-natija munosabati bilan bog`langan faktlarni taqqoslashni, umumlashtirishni talab

qiladigan o`rinlarini topib o`qish hisoblanadi. Masalan, "Xarita" hikoyasi (Normurod Norqobilov) yuzasidan topshiriqlar:

- Sinf rahbari Rasulni nima uchun Samadga biriktirib qo`ydi? Shu o`rinni topib o`qing.

-Samadning Rasuldan arazlash sababi ifodalangan o`rinni topib o`qing.

Bunda o`quvchi biror qatnashuvchi shaxs o`zini qanday tutishini, nima uchun u shunday tutishini tasdiqlash uchun matndan material tanlab o`qiydi.

Tanlab o`qish ongli va ifodali o`qish malakasini shakllantirishni matn ustida ishlash ko`nikmasini shakllantirish bilan birga qo`shib olib borishga, bolalarning ijodiy tasavvurini, nutqi va zehni o`stirishga imkon beradi, shuning uchun undan o`qish darslarida keng foydalaniladi. Tanlab o`qish matn rejasini tuzishda (matn qismiga uning mazmunini ifodalaydigan gapni, ya`ni reja qismini topishda) qahramonga tavsif berish (matndan qahramonning muayyan bir xususiyatini, harakatini tavsiflovchi materiallar tanlash) da, asar g`oyasini aniqlash (g`oyani anglatgan o`rinni topib o`qish) da tatbiq etiladi.

**O`quvchilarning berilgan savol va topshiriqlarga o`z so`zlari bilan javob berishi.** Mashqning bu turi o`quvchilarda o`qilganlar yuzasidan muhokama yuritish ko`nikmasini o`stirishga, asarda qatnashuvchi qahramonlarni baholashga, muallif tasvirlagan hayotiy lavhalar bilan asar g`oyasi o`rtasidagi bog`lanishni aniqlashga imkon beradi. Ishning bu turida beriladigan savollar ma`lum maqsadga yo`naltirilgan va muayyan izchillikda bo`lishi, o`quvchilarning mustaqil fikrlashga undashi lozim. Boshlang`ich sinf o`qish darslarida savolva topshiriqlar qaysi maqsadga yo`naltirilganiga ko`ra quyidagicha tasnif qilinadi:

1.Asar mazmunini o`zlashtirish va qayta hikoyalashga doir savol-topshiriqlar.

2. Asar tilini o`rganish va o`zlashtirishga doir savol-topshiriqlar.

Sabab-natija tarzidagi savollardan ham foydalaniladi. Agar o`qituvchi asar g`oyasini tushunishda o`quvchilarga yordam berishni ko`zda tutsa, savol sabab-natija tarzida bo`ladi. Anvar Obidjonning "Odobli bo`lish osonmi?" ertagi (4-sinf) g`oyasi o`quvchilarni salomlashish odobi bilan tanishtirish, ularda muomala madaniyatini tarbiyalashdir. ertakdagi asosiy fikrni aniqlash uchun o`qituvchi "Anvar Obidjon aytmoqchi bo`lgan salom berish mavridlarini o`z so`zingiz bilan aytib bering." , "Nima uchun echki sichqonga nasihat qildi?", "Toshbaqaning sichqoncha haqidagi fikrini gapirib Bering" kabi savol-topshiriqlardan foydalaniladi.

Savol-topshiriqlar ustida jamoa, juft va yakka tartibda ishlanadi.

Boshlang`ich sinflarda savol-topshiriqlarga javob berish ish turiga katta o`rin berilgan. O`qituvchining vazifasi ana shu savol-topshiriqlar ustida ishlash usullarini oldindan belgilab olishdir. Ijodiy xarakterdagi savollar o`quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. 4-sinf «O`qish» kitobidan o`rin olgan «Qodir bilan Sobir» matni yuzasidan o`quvchilarni o`z fikrini aytishga undovchi «Sobir o`qishdan kechikish sababini ochiq aytib to`g`ri qildimi?», «Uning o`rnida siz bo`lganingizda nima qilardingiz?» kabi savollar o`quvchilarning fikrlash

qobiliyatlarini, ogʻzaki nutqini oʻstiradi va matnni yaxshi oʻzlashtirishlariga yordam beradi.

Oʻquvchilarni savol berishga oʻrgatish. Oʻquvchilarni savol berishga oʻrgatish matn ustida ishlashda yaxshi natija beradi. Metodist olimlarning fikricha, toʻgʻri berilgan savolda yarim javob tayyor boʻladi. Oʻquvchilar uni ongli oʻzlashtira olsalargina matn yuzasidan savol bera oladilar. Oʻquvchilarga savol berishni oʻrgatishni 2-sinf dan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Oʻquvchilarni ongli ravishda savol tuzishga oʻrgatish uchun oʻqituvchi matnga oʻzi tuzgan yoki «Oʻqish kitobi»da berilgan savollarni tahlil qiladi. Tahlil uchun «Nega u yoki bu savol qoʻyilgan? Unda Kim yoki nima haqida gap boradi. Savol koʻproq qaysi soʻzlar bilan boshlanadi? « kabi savollarni ishlatadi va matndan foydalangan holda bu savollarga javob berishni oʻrgatadi. Ikkinchidan, oʻqituvchi oʻquvchilar eʼtiborini matnga savol tuzish yoʻliga qaratadi va savol tuzishdan oldin matnni diqqat bilan oʻqish, qatnashuvchi shaxslarni koʻrsatish, savol tuziladigan qismni ajratish kerakligini tushuntiradi. Savol tuzishga oʻrgatishning boshlangʻich bosqichi bu mashq jamoa boʻlib bajariladi va taʼlimiy xarakterda boʻladi; buning uchun qulayroq savol ajratilib, nima uchun u qiziqarli ekani yoki, aksincha, noqulay boʻlsa nima uchun noqulayligi tushuntiriladi. Masalan, 3-sinfda "Ahillik ulugʻ baxt" ertagida "Odamlarning cholning bolalari haqidagi fikri yuzasidan savol tuzing (Odamlar aqlli cholning bolalari haqida nima deyishdi?) 4- sinfda "Qovun sayli" (Sh.Saʼdulla) hikoyasi yuzasidan savol tuzish topshirigʻi quyidagicha beriladi:

-Hikoyaning birinchi xatboshini oʻqing va shu qism yuzasidan savol tuzing.

-Hikoyaning 1 xatboshisida qoʻllangan soʻzlarning maʼnosini izohlash boʻyicha savol-topshiriqlar tuzing. (Bejirim, sektor, soʻzlarining maʼnosini izohlang.)

-Hikoya qahramonlari yuzasidan savollar tuzing kabi.

Keyinchalik muhokama va ijodiy savollar berishni ham oʻzlashtirib oladilar.

Matnni tasvirlash. Matnni 2 xil tasvirlash mumkin: 1) soʻz bilan tasvirlash; 2) grafik tasvirlash.

Soʻz bilan tasvirlash oʻziga xos murakkab ish turi boʻlib, unda manzarani soʻz yordamida aniq qayta tiklash talab etiladi. Bunda soʻzlarni aniq tanlashga eʼtibor qaratiladi. Turli tabiat manzaralarini, qatnashuvchi kishilarning tashqi koʻrinishini, voqea sodir boʻlgan joylarni tasvirlash topshiriq qilib berilishi mumkin.

Matnni soʻz bilan tasvirlashga oʻrgatishni darslikda berilgan rasmni matndagi shu rasmga mos qism bilan taqqoslab tasvirlashdan boshlash kerak.

Soʻz bilan tasvirlash bos qichma-bosqich, maxsus tayyorgarlikdan soʻng amalga oshiriladi:

1. Matndan manzara, vaziyat yoki qahramonlarning tashqi koʻrinishi tasvirlangan oʻrinlar aniqlanadi.

2. Nisbiy tugallangan oʻrinlar ajratiladi.

3. Tasvirlashga leksik-uslubiy tayyorgarlik ko`riladi, ya`ni yozuvchi, shoir qo`llagan lug`aviy birliklarga o`quvchilar diqqati tortiladiva ular tahlil qilinadi. Tasvirlashda so`zni aniq tanlashga yordam beradi.

4. So`z bilan tasvirlashga o`rgatishning dastlabki paytida doskaga foydalaniladigan so`zlar yozib qo`yilishi zarur. So`z bilan tasvirlash qayta hikoyalashga aylanib asligi lozim.

Grafik tasvirlash ko`proq uyda bajariladi. Buning uchun o`quvchilar tasvirlanadigan matn qismini ajratadilar, uni diqqat bilan o`qib chiqadilar, mazmunini o`zlashtiradilar va unga mos rasm chizadilar. Bunda o`quvchilar bilan qanday ranglardan foydalanish, ranglar ifodalaydigan ma`nolar bo`yicha suhbat o`tkaziladi. Rasmlar ko`rgazmasi tashkil etiladli. Har bir rasm muallifi o`zi chizgan rang tasvirini izohlab beradi. Komp'yuterlashtirilgan sinflar grafik tasvirlashda sinfda bajartirilishi mumkin. Bunda o`quvchilarning ijodiy yondashuvlariga imkon beriladi.

O`quvchilar asar voqealari rivojini seriyali rasmlar asosida muayyan izchillikda tasvirlashlari ham, har bir rasm seriyasi ostida shu qismda ifoda etilgan muhim fikrlarni yozib qo`yishlari ham mumkin. Bular asar matnini to`liq , qayta hikoyalash , shuningdek, o`qilgan hikoya,maqolaning rejasini tuzish, matn mazmunini, uning tasviriy vositalarini bilib olishga yordam beradi.

Asar rejasini tuzish. Reja matn mazmunini ongli va chuqur tushunishda, asosiy fikrni ajratishda, voqealarning izchilligini belgilashda, matn qismlarining o`zaro bog`lanishini tushunishda o`quvchilarga yordam beradi. Reja ustida ishlash o`quvchilar nutqi va tafakkurini o`stiradi. Ular matnni mazmunan tugallangan qismlarga bo`lishga va har bir qismning asosini topishga ularga qisqa va aniq sarlavha topishga, uni reja qismi sifatida shakllantirishga o`rganadilar.

Reja tuzishga tayyorgarlik ishlari savod o`rgatish davridayoq boshlanadi. Tayyorgarlik mashqining eng oddiy turi berilgan sarlavhalardan kichik matn mazmuniga mosini topib qo`yish hisoblanadi. Bunday mashqqa o`rgatishda o`qituvchi sarlavha asosiy fikrni ifodalashini ta`kidlaydi, bolalar topgan sarlavhani tahlil qilib, u yoki bu sarlavha nima uchun mos yoki mos emasligini tushuntiradi. Reja tuzishga tayyorgarlik ishining 2-turi o`qituvchi rahbarligida tanlab o`qish hisoblanadi, bolalar matndan o`qituvchi bergan savolga javob bo`ladigan o`rinni topib o`qiydilar.

Reja tuzish «oddiydan murakkabga» tamoyili asosida asta-sekin murakkablashtirilib, muayyan izchillikda o`tkazib boriladi. O`quvchilar 1-sinfda o`qilgan kichik matnga o`qituvchi rahbarligida so`roq gap tarzida sarlavha tanlashlari, 2-sinfda kichik maqolaning rejasini o`qituvchi rahbarligida so`roq yoki darak gap tarzida tuzishlari, 3-sinfda o`qilgan matn rejasini jamoa bo`lib tuzishlari, 4-sinfda mustaqil reja tuza olishlari kerak.

Rejaning eng oddiy shakli rasmi reja hisoblanadi. Buning uchun avval bolalar kitobda berilgan rasmlardan matn qismiga mosini tanlashga va uni nomlashga o`rgatiladi, keyin matn qismiga tayyor rasm berilmaydi, uni bolalarning o`zlari so`z bilan tasvirlaydilar. Hikoya o`qiladi va qismlari bo`yicha

tahlil qilinadi, so`ng o`quvchilar matnning 1-qismini o`qiydilar, o`qituvchi ulardan qanday rasm chizish mumkinligini so`raydi. Qolgan qismlari ustida ham ishlar shu tarzda ishlanadi. O`quvchilar chizgan rasmlariga nom (sarlavha) qo`yadilar. Ular qo`ygan nom sarlavha doskaga reja qismi tarzida yozib beriladi.

O`quvchilar rasmi reja tuzishdan logik reja tuzishga o`tadilar, logik reja tuzish quyidagi izchillikda o`rgatiladi:

1. O`qituvchi qismlarga bo`lingan matnga tanlab reja tuzadi va matn rejasining o`rnini almashtirib, sarlavha tarzida xattaxtaning chap tomoniga yozib qo`yadi. O`quvchilar matnning 1-qismini o`qiydilar, shu qism mazmuniga mos sarlavhani topadilar, uni o`qituvchi xattaxtaning o`ng tomoniga yozadi. Ana shu tarzda xattaxtada o`qilgan matnning rejasi hosil bo`ladi.

2. Matn qismlarini tahlil qilish jarayonida o`quvchilar o`qituvchi rahbarligida har bir qismdagi asosiy g`oyani aniqlaydilar va unga sarlavha topadilar, o`qituvchi sarlavhalarni reja tarzida xattaxtaga yozib boradi.

3. Qismlarga bo`linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar matn rejasi tartibida doskaga yoziladi. O`quvchilarga berilgan sarlavhalardan foydalanib, matnni qismlarga bo`lish topshiriladi. Ular matnni o`qishadi va sarlavhalarga tegishli qismni ajratadilar.

4. Qismlarga bo`linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar aralash tarzda xattaxtaga yoziladi. O`quvchilarga yuqoridagiday qismlarga bo`lish topshiriladi. O`quvchilar matnni o`qib, nisbiy tugallangan qismni ajratadilar va unga mos sarlavhani xattaxtadan tanlaydilar. Ish shu tarzda davom ettirilib, matn rejasi tuziladi.

O`quvchilarda reja tuzish ko`nikmasi hosil bo`lgach, ular matnni mustaqil ravishda qismlarga bo`ladilar. (3-4- sinf) Har bir qismga reja tuzadilar. Rejani 3-4- sinflarda darak va atov gap tarzida shakllantiriladilar. Rejada har bir qismi bir turdagi gaplar shaklida bo`lishi lozim.

Hozir maktab tajribasida izohli o`qish, ijodiy o`qish, adabiy o`qish usulidan, muammoli o`qitish metodlaridan, ilg`or pedagogik texnologiya metodlaridan ham keng foydalanilmoqda. Masalan, *A. Qodiriyning «Chin do`st»* hikoyasini o`rganishda izohli o`qish metodidan foydalanish mumkin. Chunki bu asar matnida o`quvchilarga lug`aviy ma`nosi tushunarsiz bo`lgan so`zlar uchraydi. Masalan, hikoyadagi **saboqdosh, mirzaboshi, havolanmas, asrandi, g`arq, holda, mahdum, marsiya, xun, hamnishin, dildor, notavon, g`urbat** kabi so`zlar izoh talab etadi.

Metodik adabiyotlarda badiiy asar matnini tahlil qilishning uch usuli: badiiy asarni yozuvchiga ergashib yaxlit o`rganish; obrazlar vositasida o`rganish, mavzuli - muammoli o`rganish alohida ajratib ko`rsatiladi.

Boshlang`ich sinflarda, asosan, tekstual tahlildan foydalaniladi, ya`ni, o`qituvchi asarni tahlil qilishda asar matniga asoslanadi. Uni o`zgartirmagan holda undagi ma`noni, jozibani o`quvchilarga etkazib beradi.

Boshlang`ich sinflarda muammoli tahlil usulidan ham foydalanish mumkin. Masalan, *«Bobur va Humoyun»* hikoyasini o`rganishda o`quvchilarga *«Boburning aytgan gaplari o`rinlimi?»*, *«Hikoyadagiday holat sodir bo`lishi*

mumkinmi?» kabi muammoli savollar berish o`rinli bo`ladi. O`quvchilar asarni ichda o`qiydilar, jamoa bo`lib fikr almashadilar, bahslashadilar. Bahs davomida o`quvchilar ma`naviy olamida ham, aqliy dunyosida ham muayyan o`zgarishlar, rivojlanishlar sodir bo`ladi. Asar tahlilida qo`llanadigan tanlab o`qish, unga munosabat bildirish, munosabatlarning turli xilda bo`lishi ham munozarani keltirib chiqaradi. Munozarali o`rin muammoni yuzaga keltiradi. endi o`quv jarayoni oldida muammoni to`g`ri hal etish vazifasi turadi.

Shunday qilib, boshlang`ich sinflarda ham badiiy asar matnini tahlil qilishda, umuman, badiiy asarlarni o`rganishda o`quvchi shaxsiga kuchli ta`sir qiluvchi, ularning saviyasiga mos, bilimlarning o`zlashtirilishini ta`minlovchi metod va usullardan, tahlil turlaridan foydalanish mumkin.

Ta`lim tizimini islox qilish jarayonida asosiy e`tibor o`quvchilarni bilimlarni ongli egallashlari va ana shu bilimlarini amaliy faoliyatga tatbiq eta olishlariga qaratilmoqda. Shu sababli ta`lim sifatini oshiruvchi omillar ko`rib chiqilib samarali metodlarni ishlab chiqish, ilg`or tajribalarni o`rganish va pedagogik amaliyotga tatbiq qilish jadallik bilan o`sib bormoqda. Bugungi kun ta`limi quyidagilar asosida tashkil talab etilmoqda:

- berilayotgan ta`lim o`quvchilar uchun zerikarli bo`lmasligi kerak;
- qollanilayotgan metodlar o`quvchilarni fikrlashga undasin;
- bilimni mazmun mohiyatini yaxshi anglagan xolda bir vaqtning o`zida amaliy faoliyatlariga tatbiq etishga o`rganibborishlari lozim.

Bugungi kun ta`lim texnologiyalari ana shu masalalrnihisobga olgan holda turli mrtodlarni taklif qilmoqda ular ichida aqliy xujum taxnologiyasi o`zining samaradorligi bilan keng pedagoglar jamoasi tomonidan qo`llanilmoqda. Shunuing uchun o`quvchilarga to`g`ri va ifodali o`qishga orgatishda ushbu metoddan foydalanish yo`llarini ko`rib chiqishni maqsad qildik.

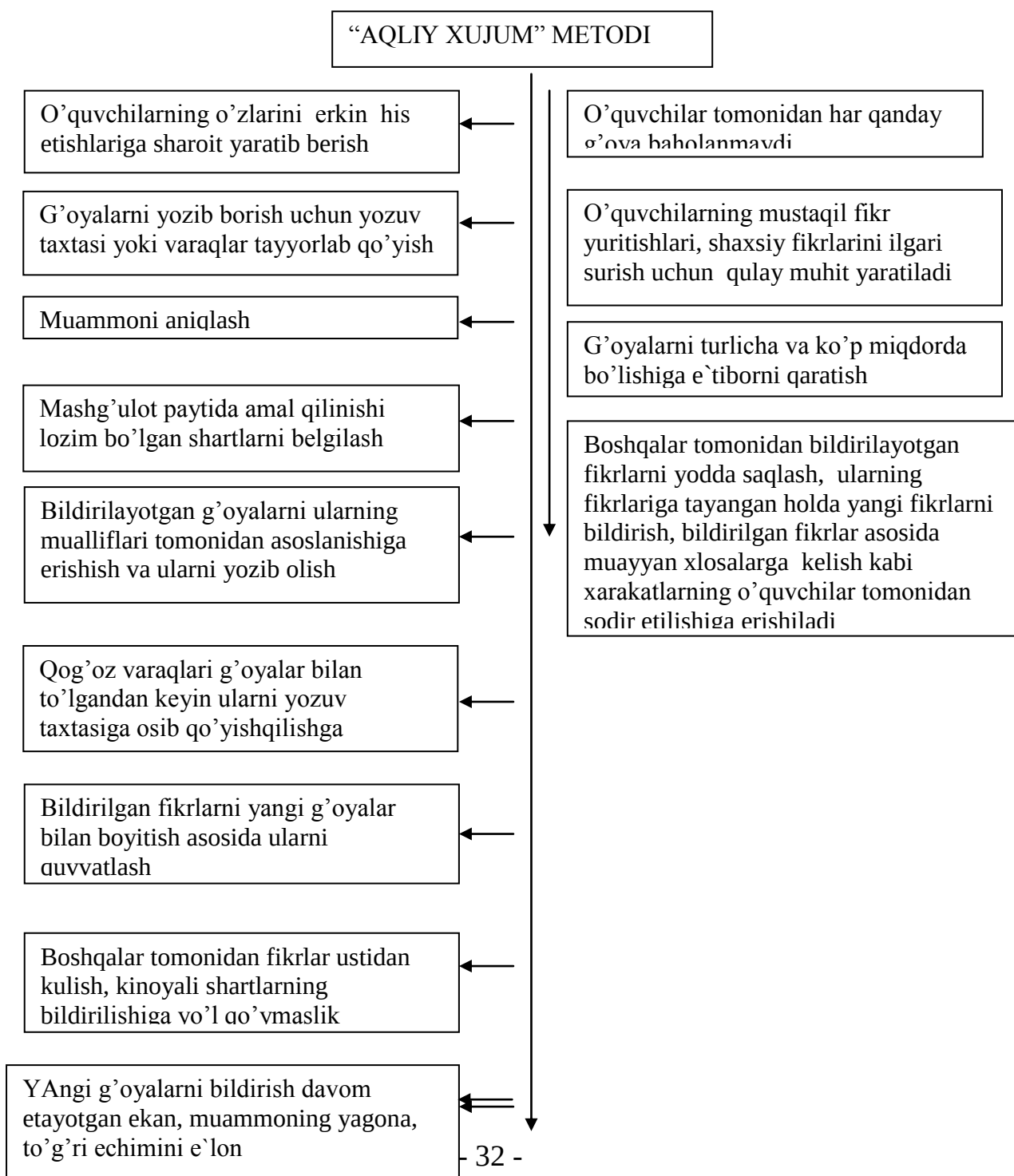
“Aqliy xujum”metodi”.Bu metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo`llaniladigan metod bo`lib, u mashg`ulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, hamda o`z tasavvurlari va g`oyalaridan ijobiy foydalanish borasida ma`lum ko`nikma va malakalarni hosil qilishga rag`batlantiradi. Va original yechimlarni topish imkoniyati tug`iladi. “Aqliy xujum” metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma`lum qadriyatlarni aniqlab, ayni vaqtda ularga muqobil bo`lgan g`oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

Bu metodda qoidalarga amal qilish talab etiladi:

1. Ishtirokchilarni muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilmagan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.
2. Har bir o`quvchi tomonidan bildirilayotgan fikr yoki g`oyalar miqdori rag`batlantirib boriladi. Va fikrlar orasidan eng maqbullarini tanlab olishga imkon beradi. Va fikrlarni rag`batlantirilishi navbatdagi yangi fikr yoki g`oyalarning tug`ilishiga olib keladi.
3. Har bir o`quvchi o`zining shaxsiy fikr yoki g`oyalariga asoslanishi hamda ularni o`zgartirishi mumkin. Oldin bildirilgan fikrlarni umumlashtirish,

turkumlashtirish yoki ularni o'zgartirish ilmiy asoslangan fikrlarning shakllanishiga zamin yaratadi.

4. Mashg'ulot paytida o'quvchilarning har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo'l qo'yilmaydi. Agar ularni fikrlari baholanib boriladigan bo'lsa, o'quvchilar o'z diqqatlarini o'axsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatida ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar. Bu metodni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad o'quvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga rag'batlantirish ekanligini e'tibordan chetda qoldirmagan holda ularning faoliyatlarini baholab borish.

mohiyati jamoa hamkorligi asosida muammoni echish jarayonlarini vaqt bo'yicha bir qancha bosqichlarga (g'oyalarni generatsiyalash, ularni tanqidiy va konstruktiv ishlab chiqish) ajratishdan iborat.

Dars jarayonida "aqliy xujum" dan maqsadli foydalanish ijodiy, nostandart tafakkurlashni rivojlantirish garovi hisoblanadi. "Aqliy xujum" ni uyushtirish birmuncha sodda bo'lib, undan ta'lim mazmunini o'zgartirish jarayonida foydalanish bilan birgalikda ishlab chiqarish muammolarining echimini topishda ham juda qo'l keladi. Dastlab guruh yig'iladi va ular oldiga muammo qo'yiladi. Bu muammo echimi to'g'risida barcha ishtirokchilar o'z fikrlarini bildiradilar. Bu bosqichda hech kimning o'zga kishi g'oyalariga "xujum" qilishi yoki baholashga haqqi yo'q. Demak, "aqliy xujum" yo'li bilan qisqa daqiqalarda o'nlab g'oyalarni yuzaga chiqarish imkoniyatlari mavjud bo'ladi. Aslini olganda g'oyalar sonini qo'lga kiritish asosiy

"Aqliy hujum" metodining mohiyati jamoa hamkorligi asosida muammoni echish jarayonlarini vaqt bo'yicha bir qancha bosqichlarga (g'oyalarni generatsiyalash, ularni tanqidiy va konstruktiv holatda ishlab chiqish) ajratishdan iborat.⁸

Dars jarayonida aqliy hujumdan maqsadli foydalanish ijodiy, nostandart tafakkurlashni rivojlantirish garovi hisoblanadi. "Aqliy hujum"ni uyushtirish birmuncha sodda bo'lib, undan ta'lim mazmunini o'zgartirish jarayonida foydalanish bilan birgalikda ishlab chiqarish muammolarining echimini topishda ham juda qo'l keladi. Dastlab guruh yig'iladi va ular oldiga muammo qo'yiladi. Bu muammo echimi to'g'risida barcha ishtirokchilar o'z fikrlarini bildiradilar. Bu bosqichda hech kimning o'zga kishi g'oyalariga hujum" qilishi yoki baholashga haqqi yo'q. Demak, "aqliy hujum" yo'li bilan qisqa minutlarda o'nlab g'oyalarni yuzaga chiqish imkoniyatlari mavjud bo'ladi. Aslini olganda g'oyalar sonini qo'lga kiritish asosiy maqsad emas, ular muammo echimini oqilona ishlab chiqish uchun asos bo'ladilar. Bu metod shartlaridan biri hech qanday tashqi ta'sirsiz qatnashuvchilarning har biri faol ishtirokchi bo'lishi kerak. Bildirilgan g'oyalarning besh yoki oltitasigina asosiy hisoblanib muammo echimini topishga salohiyatli imkoniyatlar yaratadi.

Shunday qilib, "aqliy hujum" qoidalarini quyidagicha belgilash mumkin:

- olg'a surilgan g'oyalar baholanmaydi va tanqid ostiga olinmaydi;
- ish sifatiga emas, soniga qaratiladi, g'oyalar qancha ko'p bo'lsa shuncha yaxshi;
- istalgan g'oyalarni mumkin qadar kengaytirish va rivojlantirishga harakat qilinadi;
- muammo echimidan uzoq g'oyalar ham qo'llab-quvvatlanadi;
- barcha g'oyalar yoki ularning asosiy mag'zi (farazlari) qayd etish yo'li bilan yozib olinadi;
- "hujum"ni o'tkazish vaqti aniqlanadi va unga rioya qilinishi shart;

⁸ S.Rahimov, K. Dolimov. Interaktiv usullarni tatbiq etish imkoniyatlari. Ziyonet.uz

- beriladigan savollarga qisqacha (asoslanmagan) javoblar berish ko'zda tutilishi kerak.

VAZIFASI. “Aqliy hujum” qiyin vaziyatlardan qutulish choralarini topishga, muammoni ko'rish chegarasini kengaytirishga, fikrlash bir xilliligini yo'qotishga va keng doirada tafakkurlashga imkon beradi. eng asosiysi, muammoni echish jarayonida kurashish muhitidan ijodiy hamkorlik kayfiyatiga o'tiladi va guruh (sinf) yanada jipslashadi.

OB`YEKTI. qo'llanish maqsadiga ko'ra bu metod universal hisoblanib tadqiqotchilikda (yangi muammoni echishga imkon yaratadi), o'qitish jarayonida (o'quv materiallarini tezkor o'zlashtirishga qaratiladi), rivojlantirishda (o'z-o'zini bir muncha samarali boshqarish asosida faol fikrlashni shakllantiradi) asqotadi.

QO'LLANISH USULI. “Aqliy hujum” ishtirokchilari oldiga qo'yilgan muammo bo'yicha har qanday mulohaza va takliflarni bildirishlari mumkin. Aytilgan fikrlar yozib borildi va ularning mualliflari o'z fikrlarini qaytadan xotirasida tiklash imkoniyatiga ega bo'ldi. Metod samarasi fikrlar xilma-xilligi bilan tavsiflandi va hujum davomida ular tanqid qilinmaydi, qaytadan ifodalanmaydi. Aqliy hujum tugagach, muhimlik jihatiga ko'ra eng yaxshi takliflar generatsiyalanadi va muammoni echish uchun zarurlari tanlanadi.

Ushbu ma'lumotlardan foydalanib lug'at ishi jarayonida aqliy xujum usulini qo'llash yo'llarini ko'rib chiqamiz.

4-sinf o'quvchilari anchagina xozirjavob o'z fikrini yaxshi ifodalaydigan bo'ladilar shuning uchun o'quvchilarga ko'p ma'noli so'zlarni tushuntirishda aqliy xujum metodidan foydalanish unchalik noqulaylik tug'dirmaydi. Asosan o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlarning boshqa ma'nolarini topib tahlil qiladilar va ular ishtirokida gaplar tuzishlari topshiriq tarzida beriladi. Ularni baholash so'zning qanchalik ko'p ma'nolarini topishi va gap tuzishi bilan belgilanadi. 4-sinf o'qish kitobidagi ko'p ma'noli so'zlarni yuqoridagi boblarda tahlil qilib chiqqan edik. Unga ko'ra darslikdagi Istiqlolim-istiqbolim bo'limidagi “1-sentyabr mustaqillik kuni” matnini o'rganish jarayonida lug'at ishi tashkil etildi:

-Matnni ichingizda o'qing. Ma'nosi tushunarsiz so'zlarni daftaringizga yozib boring. Lug'at ishi. O'quvchilarga quyidagicha savol beriladi: O'quvchilar ushbu so'zlar ichida o'z ma'nosida qo'llanilganda boshqacha ma'nolarni ifodalovchi -----so'zlarni topingchi.

-dunyo darvozasi

-ko`zimiz ochildi

-tilimiz qulfi

So'zlarning ma'nosi o'quvchilar bilan birga izohlanadi.

tilimiz qulfi ——— mustaqillik tufayli erkin fikrlab, fikrimizni erkin ayta oldik

ko`zimiz ochildi ——— haqiqatni tushindik

sohibqiron ——— shox, podshox

alayhissalom ——— payg'ambar

bug'doy zaxirasi ———g'amlab qo'yilgan bug'doy

abadiy — mangu, doimiy
dunyo darvozasi — dunyoga chiqariladigan joy (shaxar)
abadiy mulk — doimiy saqlanadigan mulk

O'quvchilar so'zlar izohini daftarlariga yozib oladilar.

-Endi o'quvchilar ushbu so'zlarni o'z manosi qanday bo'lishini aniqlaylikchi.

O'quvchilar o'z bilganlaricha ushbu so'zlarni o'z ma'nolarini ta'riflaydilar.

Ko'z ochilishi mumkin to'g'rimi? - Lekin bu yerda qanday ma'noda kelgan ekan?

-haqiqatni tushindik.

-Yana qanday ma'nolarini bilasizlar?

-Yana bu tushuncha o'z xatosini tushunish, o'ziga kelish ma'nolarini ham bildiradi.

-ko'z so'zini yana qanday ma'nolari bor qani hammaiz o'ylaylikchi?

Oynaning ko'zi, buloqning ko'zi, baldoqning ko'zi, ishning ko'zi, uzukning ko'zi. Yaxshi endi guruhlariga bo'linib hammamiz ana shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzamiz. Qaysi guruh eng ko'p gap tuzsa shu guruh g'olib sanaladi.

-Endi o'quvchilar, o'ylab ko'raylikchi qulf qayerda ishlatiladi?

-Eshik uchun

- Tilda ham qulf bo'lishi mumkinmi?

-Yo'q

-Demak mana bu matnda keltirilgan tilimiz qulfi so'zlari ko'chma ma'noda kelgan to'g'rimi?

- Ha endi sizlar o'ylab ko'ringchi til va qulf so'zlari yana qanday ko'chma ma'nolarda kelishi mumkin?

Guruhlar o'ylab ko'rib o'z fikrlarini bildirdilar.

Olovning tili, eshik qulfi, dil qulfi Ushbu o'zlar ishtirokida gaplar tuzadilar.

Mavzu: Gulla, yashna, hur vatan! Ushbu matnda quyidagicha lug'at ishi tashkil etiladi.

-Oquvchilar, sizga notanish bo'lgan so'zlarni o'rganib chiqsak.Doskadagi so'zlarni yozib oling.

Loyihalash — bino, inshootlar, mashinalarni qurish, tiklash uchun ishlangan chizmani tuzmoq.

Konveyr— ishlanayotgan narsalarni bir ish joyidan ikkinchi ish joyiga yetkazib, to'xtovsiz aylanib turadigan maxsus moslama.

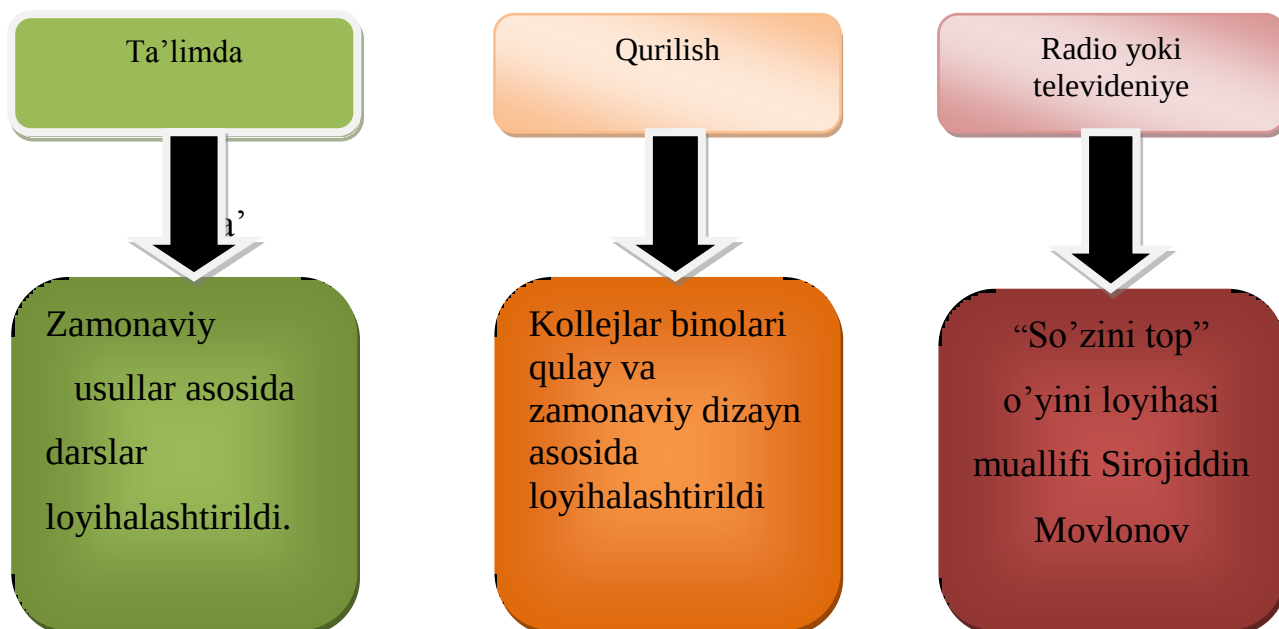
Kapot — turli mexanizmlarning changdan, namdan saqlab turadigan,ochilib yopiladigan temir qopqog'i.

Qoliplash — qolipga solish

Kuzov —avtomashinalarning odamlar yoki yuk joylashadigan qismi. Ushbu so'zlar ichida ko'p ma'noga ega bo'lgan so'z bormikin?

-o'zim sizlarga yordamlashaman, bu yerda loyihalash so'zi bugungi kunda biror bir radioeshittirish yoki televidiniyedagi ko'rsatuvlariga ham nisbatan ishlatiladi. Siz o'zingiz ham eshitgan yoki ko'rgan bo'lishingiz kerak. Unda

“loyiha homiysi”, loyiha g’oyasi”, “loyiha muallifi”, kabi iboralar tez-tez uchraydi. Shu bilan birga ushbu so’z bugungi kunda ta’lim sohasida ham keng qo’llanilmoqda. Yani darsni loyihalash yoki loyihalashtirish kabi. Keling endi o’ylab ko’raylikchi yuqorida men misol keltirib o’tgan loyihalashlar qanaqa loyihalash bo’lishi mumkin?. O’quvchilarga vaqt beraman va ularning fikrlarini tinglayman. Endi ana shu loyiha so’zi ishtirokida uchta guruh uchta yo’nalishda gap tuzadi. Men sizlarga misol keltiraman:

(Ushbu ko’rinishda Prezentatsiya tayyorlash yoki biror plakat tayyorlab olish o’qituvchining ishini osonlashtiradi.) O’quvchilar namuna asosida o’zlari mustaqil gaplar tuzadilar. Ushbu gaplarni ular bilan birgalikda tahlil qilaman. Ular ichida notog’ri jumla tuzganlari, so’zni o’z o’rnida qo’llay olmaganlari hamda takroriy misollar tanqid ostiga olinmaydi. Faqat eng yaxshi misollar rag’batlantiriladi.

Yuqoridagi boblarda keltirib o’tilganidek 148-betdagi **"Hayvonot olamida"** bo’limidagi ⁹Rahim Bekniyozning "Mo’jiza", asardan parchada o’t, yugurdi, yo’l, qo’y, so’zlari. ,Pirimqul Qodirovning "Xatarli uchrashuv"(151-bet) hikoyasida esa quloq solaman,yonyapti. kabi ko’p ma’noli so’zlarni uchratish mumkin. Ushbu so’zlar ham lugat ishi jarayonida tahlil qilinib o’quvchilar ushbu so’zlarning o’z va ko’chma ma’nolarini o’zlashtirib boradilar.

-O’quvchilar "Mo’jiza" matnini o’qib chiqqach ularga gaplar yozilgan va rasmlar tasviri bor plakatni ko’rsataman.

⁹ S.Matchonov va boshqalar "4-sinf «O’qish kitobi» darslig i«Yangiyo’l poligrafserviz» 2010 yil

Qobil to'pni menga ot

Komila vazani stol ustiga qo'y

Ushbu ajratilgan so'zlar bilan suratlar orasida qanday umumiylik borligini toping. Kim tushuntirib beradi?

- Ot-hayvon ma'nosida va biror bir narsani otish uloqtirish ma'nosida keladi. Bunda ular ish harakatini bildiradi.

Quloq so'zi ham juda ko'p o'rinlarda qo'llanilib asosan premetlarni tutqichli joyini anglatadi. Quloq so'zi asosiy ma'noda insonning eshituvchi a'zosini bildiradi. Pirimqul Qodirovning "Xatarli uchrashuv"(151-bet) hikoyasida esa quloq solaman, yonyapti kabi so'zlarni uchratish mumkin

Tajriba-sinov ishi.

Ushbu "Boshlang'ich sinf o'qish darslarida yaxshi o'qish malakalarini shakllantirish uslublari" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishimiz orqali bugungi kunda ta'lim jarayonidagi muammolar, ularning kelib chiqish sabablari, bartaraf etish yo'llari va ta'limga oid innovatsion texnologiyalar, ularning ta'lim tizimidagi o'рни haqida baholi qudrat ma'lumot berishga, ularning muammolarini hal etishga urinib ko'rdik. Ta'limda uchragan va uchrashi mumkin bo'lgan pedagogik muammolarni o'z qarashimiz bilan hal etishga urindik, ularning yangi mukammal yo'llarini topishga harakat qildik. Biz o'z fikrimizni isbotlash uchun tajriba-sinov ishini olib bordik. Bu tajriba-sinov ishimiz, asosan o'zimiz faoliyat ko'rsatayotgan maktabda olib borildi. Dastlab biz o'ylagan muammolarni kuzatdik, ularni kamchilik deb hisoblagan, o'ylaganlarimizga ishonch hosil qilish uchun Namangan shahidagi 27-maktabning 4-«A» va 4-«B» sinflarini oldik. Tajriba uchun mas'ul o'qituvchilar ham biriktirildi. Rejalar ishlab chiqildi. Biz ishni dastlab mavzu haqida o'quvchilarga tushuncha berishdan boshladik. Maktabda o'qish darslarining holatlari chuqur tahlil qilib o'tildi. Ayrim darslar kuzatildi va bu haqda fikrlar bildirildi. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida yaxshi va ifodali o'qish usullari keng tushuntirildi. Yig'ilishlar o'tkazildi. Yig'ilishda mavzuga bog'lab savol-javoblar o'tkazildi. Quyidagi savollar o'rta tashlandi:

1. Boshlang'ich sinf o'qish darslarini o'rgatishda nimalarga e'tibor qaratiladi?
2. Siz aynan shu o'rganilayotgan masalaga qanday munosabatdasiz?
3. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarni to'g'ri va ifodali o'qishini qanday tashkil etish kerak?
4. Siz avval aynan shu masalaga oid darslarga e'tibor berganmisiz?
5. Sizni yana ham qiziqtirgan muammolar bormi? Ularni qanday hal qilmoqchisiz?

6. Sizni biz tadqiq etayotgan mavzu qiziqtiradimi?
7. Siz yana qanday muammolarni hal etishga qiziqassiz?
8. Shu mavzu haqida dastlab uslubiy qo'llanmalar bilan tanishganmisiz?
9. Viloyat va tuman seminarlarida bizning mavzu haqida tushuncha olganmisiz?

10. Matbuotda biror maqola o'qiganmisiz?

Bu kabi savollar yozilgan so'rovnomalar fan o'qituvchilariga tarqatilganida, ular bu savolga o'zlarining javoblarini berdilar va fikr-mulohazalarini bildirdilar.

58% o'qituvchilar bizning mavzuimizga juda qiziqishlarini bildirdilar.

32% o'qituvchilar mavzuga qo'shimcha fikr bildirib, yana ham uni takomillashtirishni taklif qildilar.

10% o'qituvchilar bunda betaraf qoldilar.

Tajriba ishlarini III bosqichda olib bordik.

I bosqich. Kuzatuv bosqichi.

Maqsad va vazifalar: O'qituvchi va o'quvchilar jamoasi bilan tanishib, Boshlang'ich sinf o'qish darslarini kuzatish, ta'lim jarayonida bitiruv malakaviy ishi mavzusiga alohida e'tiborni qaratish.

Men tajriba ishimning kuzatuv bosqichida 4-«A» va 4-«B» sinflarni kuzatdim. Sinf o'quvchilari haqida to'liq ma'lumot oldim. Ular bilan tanishib olgach, o'qish darslarini kuzatdim. Natijani bilish uchun o'quvchilardan tez, to'g'ri o'qish malakalarini bilish maqsadida nazorat ishlarini oldim.

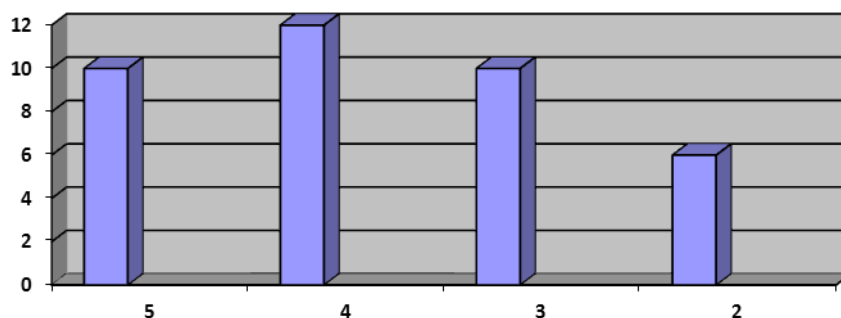
Bular orqali o'quvchilarning bilim darajasini aniqlab oldim. Buning uchun yuqorida aytib o'tilgan topshiriqlarni doskaga yozib berdim. Ularga iloji boricha yordamlashmadim. Ya'ni o'zlari topshiriqlarni mustaqil bajardilar. 4-«A» sinfdan 38 ta, 4-«B» sinfdan 37 ta o'quvchi qatnashdi va natija quyidagicha baholandi:

Sinf	O'quvchilar	Qatnashdi
4- A	38	38
4-«B»	37	37

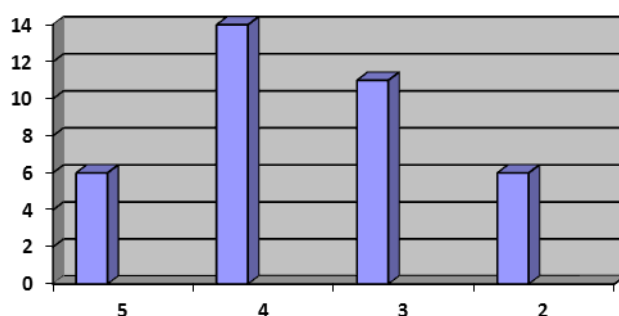
O'quvchilarning o'zlashtirish natijalari quyidagi tarzda baholandi:

a'lo		yaxshi		qoniqarli		qoniqarsiz	
ta	%	ta	%	ta	%	ta	%
10	23,5	12	35,5	10	26	6	15
ta	%	ta	%	ta	%	ta	%
6	16	146	38	11	30	6	16

Nazorat sinfida o'quvchilarning o'zlashtirish natijalari quyidagi ko'rsatkichni ko'rsatgani aniqlandi:

Tajriba sinfida esa o`quvchilarning o`zlashtirish natijalari quyidagi ko`rsatkichlarni ko`rsatgani aniqlandi:

Bu ma`lumotlardan ko`rinadiki, mavzu haqida o`quvchilar umumiy tushunchaga ega ekanlar.

Shunday qilib, ushbu natijalardan har ikkala sinfning ona tili darslarida o`zlashtirish ko`rsatkichlarini, bilimlarini bilib oldik. Ushbu natijalarni olgandan so`ng sinfni yanada keng bilib oldik.

So`ng II bosqichga o`tdik. Unda men asosan, o`quvchilarning o`qish darslaridan, ayniqsa, o`quvchilarni to`g`ri va ifodali o`qishga oid bilim saviyalarini shakllantirishga harakat qildim.

II bosqich rivojlantiruvchi bosqich.

Maqsad va vazifalar: Bitiruv malakaviy ishi mavzusiga oid dars ishlanmalari orqali darsning samaradorligini oshirish, o`quvchilarning o`qish darslarida berilgan matnni to`g`ri va ifodali o`qishga o`rgatishga oid bilim darajalarini shakllantirish masalasini asoslab, bolalarda bu mavzuga bo`lgan qiziqishni oshirish.

Biz tajriba ishimizda bir necha dars ishlanmalaridan foydalandik. Shu dars ishlanmalaridan foydalanib darsni o`tib berdik. So`ng bu darslarni kuzatdik va naitijani oldik: O`quvchilardan darsga tayyorgarlik darajalari so`raldi.

Shunday qilib, biz mavzu haqida tajriba sinfimizda ishni olib borishni boshladik. Buning uchun reja tuzib chiqildi. Shu reja asosida mukammal ish olib borishga harakat qildik. Avval darslarni kuzatdik. Qilinadigan ishlarni belgiladik. Ayrimlaridan voz kechdik. O`quvchilarni zeriktiradigan, o`rinlar olib tashlandi. Darslar asosan, savol-javob, bahs-munozara tarzida o`tkazila boshlandi.

Bu kabi ishlar kelajakda o'tkaziladigan darslarni qanday o'tkazish kerakligini belgilab berdi. Shu sababli, biz ishimizni asosan, o'quvchilarning takliflaridan kelib chiqib belgiladik.

Tajriba sinflarda 4-sinf o'quvchilarini o'ish darslarida to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatish bo'yicha ish olib borildi. Musobaqa darslari o'tkazildi. Darslarda o'quvchilar rag'batlantirildi. Biz darslarda, asosan, o'quvchilarni rag'batlantirishga e'tiborni qaratdik. Bulardan tashqari uyga berilgan vazifalarga ham e'tibor berdik. Chunki bu uyga berilgan vazifalarni bajarishlari orqali o'quvchilarning mavzuni qay tarzda tushunganliklarini ochiq ko'rish mumkin. Shu sababli qilingan nazorat ishlarida tajriba sinflarida natija yuqori ekanligini kuzatishimiz mumkin.

Ishimizning 3-bosqichida buni aniqlash imkoniga ega bo'lamiz.

III bosqich. Solishtirma tahlil.

Maqsad va vazifalar: Kuzatuv va rivojlantiruvchi bosqichlaridagi natijalarni solishtirma-analiz qilish, ularni jadvallarda aks ettirish.

O'quvchilarning soni - 38			O'quvchilarning soni- 37		
Nazorat sinfi – 4 -«A»			Tajriba sinfi -4-«B»		
Baholar	Natija	%	Baholar	Natija	%
a'lo	13	32	a'lo	15	40,5
yaxshi	14	42	yaxshi	16	43,2
qoniqarli	11	26	qoniqarli	6	16,3

38-100 %

27-X

38X27 100

X 73 %

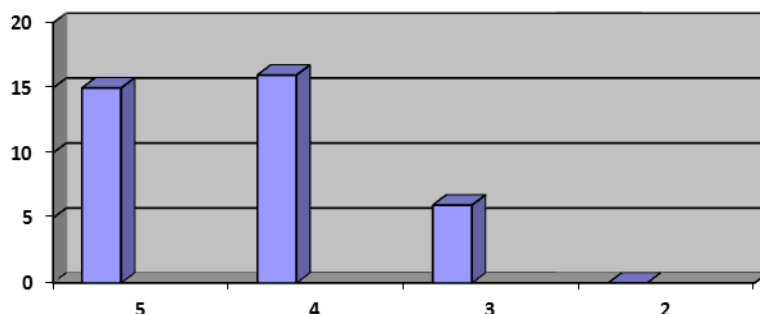
37-100%

31-X

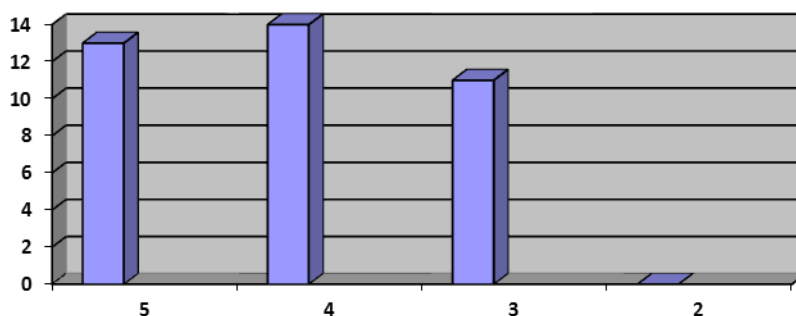
37X31 100

X 84 %

Tajriba sinfida o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari quyidagilarni tashkil etadi:

Nazorat sinfida esa o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari quyidagilarni tashkil etadi:

Tajriba natijalarini tahlil qiladigan bo'lsak, nazorat sinfida yaxshi va a'lo baholarning salmog'i 73% ni tashkil etadi. Tajriba sinfida esa yaxshi va a'lo baholarning salmog'i 84% ni tashkil etdi.

Bulardan ko'rinib turibdiki, qilingan tajriba natijasi **15-26 %** ga oshgani isbotlandi. Demak, bevosita qiziqarli tarzda tashkil etib olib borilgan dars samarali ekan. Bu orqali o'quvchilarda bizning ishimizga bo'lgan qiziqishlarini ortishiga, ularni shu mavzu yuzasidan erkin va mustaqil fikrlashga yo'naltirildi.

Xulosa

«Bu yorug' olamda har bir odam o'zining mehribon ota-onasiga, ustoz va muallimlariga nisbatan hamisha minnatdorlik tuyg'usi bilan yashaydi. Inson hamisha umri davomida qanday yutuq va natijalarga erishmasin, qayerda, qanday lavozimda ishlamasin, maktab dargohida olgan ta'lim-tarbiyasi uning yetuk shaxs va malakali mutaxassis bo'lib shakllanishida ulkan ahamiyatga ega ekani shubhasiz»¹⁰ deb yurtboshimiz I.A.Karimov o'zlarining «Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch» asarlarida ta'kidlab o'tganlaridek, boshlang'ich sinf o'qituvchilari ilk maktabga qadam qo'ygan bolani savodga, ya'ni o'qish va yozishga o'rgatadilar. Bunda biz «Boshlang'ich sinf o'qish darslarida yaxshi o'qish malakalarini shakllantirish uslublari» mavzusida ish olib borayotgan bitiruv malakaviy ishimizdagi alohida ahamiyatga ega bo'lmish yaxshi, ongli, ifodali o'qishning o'rni kattadir.

Shuni e'tiborga olgan holda, biz o'quvchilarning savodli va to'g'ri o'qishini ta'minlashni o'rganishda kerak edi. SHuni e'tiborga olgan holda Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarni to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatishda ilg'or pedtexnologiyalardan foydalanish darslari ham o'quvchilarda o'zgacha qiziqish uyg'otadi. Bu o'quvchilarni tegishli, ya'ni MSNIda berilgan matn bo'yicha to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatish jarayonida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Umuman, har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'qish darslarida o'quvchilarni to'g'ri va ifodali o'qitishga o'rgatishda ilg'or texnologiyalardan foydalanish bo'yicha olib boriladigan darslarini iloji boricha bir-birini takrorlamagan holda tashkil etib olib borishsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning uchun o'qituvchilar yangi pedagogik texnologiyani, integratsiyani chuqur bilishlari, o'z kasblariga bo'lgan hurmatni yo'qotmagan

¹⁰ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.- B. 130-131.

holda darslarni tushkil etib olib borishlari lozim bo`ladi. Agar shularni bilishmasa, iloji boricha o`z kasbdoshlarining darslarini kuzatishlari, kerak bo`lsa malaka oshirish kurslarida malaka oshirib kelishlari kerak. Bu ham ularning mazkur mavzularni o`tishlari jarayonida o`zining ijobiy tomonlarini yaqqol ko`zga tashlanishiga sabab bo`ladi. Natijada esa o`qish darslarida o`quvchilarni to`g`ri va ifodali o`qishga o`rgatishda ilg`or texnologiyalardan foydalanish bo`yicha olib boriladigan darslarga katta qiziqish bilan munosabatda bo`lishadi, yaxshi taassurot olishadi. Bu esa ushbu berilgan matn bo`yicha ularning erkin va mustaqil fikrlashga, to`g`ri va ifodali, savodli o`qishga o`rgatibgina qolmay, o`zi bemalol o`qish darslarida MSNI da berilgan matnt bo`yicha yaxshi o`qish malakalarini to`liq o`zlashtirib borishlariga ham sabab bo`ladi.

Tavsiya

Boshlang`ich sinflarda maktab ta`limining yetakchi predmetlaridan bo`lgan o`qish darslarida olingan bilimlar poydevoriga quriladi.

O`quvchilarni yaxshi o`qish malakalarini o'stirishda eng munosib, eng qulay metod va usullardan, ilg`or pedagogik texnologiyalardan o`z o`rnida va maqsadga muvofiq foydalanish o`qish-o`qitish ishida samarali natijalarga erishiladi. O`qituvchi va o`quvchilarning birgalikdagi ijodiy faoliyati mavzularning o`zlashtirilishini osonlashtiradi.

Ushbu tadqiqot ishining nazariy va amaliy jihatlariga, olib borilgan tajriba-sinov ishlari va ularning natijalariga asoslanib, o`rganish, o`zlashtirish, mulohazalardan kelib chiqqan holda, boshlang`ich sinflarda o`quvchilar yaxshi o`qish malakalarini shakllantirishga oid biimlarni o`rganish yuzasidan bir qator tavsiyalarni havola qilishni lozim ko`rdik.

Bular:

1. O`quvchilar yaxshi o`qish malakalarini o'stirishda mavzularni bir-biri bilan chambarchas bog`liq tarzda o`rgatib borish.
2. Ongli o`qishga o`rgatishda o`qish darslarida berilgan ma'naviyatga oid mavzulardan keng foydalanish
3. O`quvchilarning mavzularni ongli o`zlashtirishlariga, mustaqil fikrlashlariga erishish choralari topish.
4. Har bir darsga ijodiy yondoshish.
5. Darsda xilma-xil usullardan, interfaol metodlardan, ilg`or pedagogik texnologiyadan keng, o`rinli va maqsadga muvofiq foydalanish.
6. Turli didaktik o`yinlar bilan o`quvchilarni mavzuni o`rganish va o`zlashtirishga qiziqtirish.
8. Metodik yangiliklardan va pedagogik tajribalardan har doim boxabar bo`lib, ularni ta`lim jarayoniga tadbiq qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

I. Ijtimoiy – siyosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. “Barcha reja va darsturlarimiz vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi”, “Xalq so'zi” gazetasi, 2011 yil 22 yanvar;
2. Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 19 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi so'zi, “O'zbekiston ovozi” gazetasi, 2010 yil 1-sentabr;
3. Karimov I.A. Mamalakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi.-T.:O'zbekiston, 2010.-56 b
4. Karimov I.A. “Mamalakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish-taraqqiyotimizning muhim omilidir”, “Ishonch” gazetasi, 2010 yil 8 dekabr;
5. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. –T.:O'zbekiston, 2009.-56 b
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.:2008.
7. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. T.: 1997. 5- jild.
8. Karimov I.A. Barkamol avlod O'zbekiston tarakkiyotining poydevori. T.: 1998.

II. Ilmiy-uslubiy adabiyotlar.

1. Abdullaeva K. Nazarov K. Yo'ldosheva Sh. Savod o'rgatish darslari . T.: O'qituvchi .1996 .
2. Abdullaeva K. va boshqalar . Ona tili . T.: O'qituvchi .1999.
3. Abdullaeva K. va boshqalar. O'qish ktobi . 2- sinf uchun. T.: 2006.
4. Abdullaeva K. va boshqalar. 2- sinfda o'qish darslari , T.: 2004
5. Fuzailov S. , Xudoyberganova M., Ona tili . 3- sinf uchun T.: O'qituvchi .2005.
6. Ikromova R. G'ulomova X. Yo'ldosheva Sh. Shodmonqulova D. Ona tili . 4- sinf uchun T.: O'qituvchi . 2007
7. Kudryashov N.I. Vzaimosvyaz' metodov obucheniya na urokax literaturi. M.: Prosveshenie. 1981
8. Umarova M. , Hakimova Sh. O'qish kitobi . 3- sinf uchun, T.: 2006 .
9. Umarova M . 3- sinfga o'qish darslari , T.: O'qituvchi. 2004 .
10. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi. T.: O'qituvchi. 1999.
11. Matchonov S. SHojalilov A. Gulomova X. Sariev Sh. O'qish kitobi .
12. 4- sinf uchun. T.: 2007.
13. Matchonov S. va boshqalar 4- sinfga o'qish darlari , T., 2007.
14. Rojdestvenskiy N.S. Kustareva V.A. Metodika nachal'nogo obucheniya russkomu yaziku. Prosvehenie. M.: 1965.
15. Qosimova K. Fuzailov S. Ne`matova A. Ona tili . 2- sinf uchun T.:
16. Cho'lpon. 2005.
17. Qosimova K. Ne`matova A. 2- sinfda ona tili darslari T.: Cho'lpon. 2004.
18. Tolipov U.K., Usmonbekova M. Pedagogik texnologiyalarning tadbikiy asoslari. T.: Fan.. 2006.
19. O'qish kitobi . 1-sinf uchun. T. : 2006
20. O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish. T.: Sharq. 2000.
21. Xudoyberganova M. Muxtorova M. 3- sinfda ona tili darslari. 3- sinf uchun T.: O'qituvchi .2005.
22. Xudoyberganova M. “ Bayonlar to'plami ” Toshkent 1995
23. Yuldoshev J.. G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari ., T.: O'qituvchi. 2004.
24. G'affarova T. va boshqalar .
25. G'ulomova X. Yo'ldosheva Sh.Shermatova U. 4- sinfda ona tili darslari. T.: O'qituvchi . 2003
26. G'affarova T. va boshqalar. 1-sinfda o'qish darslari . T. : 2003 .
27. G'apparova T., Shodmonov E , Eshturdieva G. Alifbe .(Savod .) ” T .: “O'qituvchi ”1999 yil
28. Safarova R. va boshqalar “Alifbe ” T ., 2006 .
29. G'ulomov M. Yozuv daftari. T., Ma'naviyat. 2006
30. Safarova R. Va b. Savod o'rgatish. T.: Ma'naviyat. 2003.
31. G'afforova T. G'ulomova X. Eshturdieva G. 1- sinfda savod o'rgatish. T.: Sharq. 1996.
32. G'apparova T., Shodmonov E. , Eshturdieva G. Ona tili . 1-sinf uchun. T .: O'qituvchi .1999.
33. G'apparova T., Shodmonov E, G'ulomova X. Ona tili . 1-sinf uchun.
34. T .:Sharq. 2005.
35. G'ulomova X. G'afforova T. 1- sinfda ona tili darslari. T.: Sharq. 2003.

www.ziynet.uz

www.edu.uz

www.tuit.uz

www.pedagog.uz

